

CENTESIMUS ANNUS

Encyklika Jana Pavla II.

ke 100. výročí *Rerum novarum*

z 1. května 1991

Předmluva

Rozpad reálného socialismu v zemích středovýchodní Evropy je událostí, která nemá ve světových dějinách obdoby. Během krátké doby se rozpadla "říše zla", která mohla pomocí atomových zbraní totálně zničit celý svět a plánovala "bleskovou válku", pomocí níž chtěla za nasazení atomových zbraní a desetitisíců tanků "převálcovat Evropu" a zahájit tak boj za úplné ovládnutí světa. Nikdo z odborníků na světovou politiku nepředpokládal, že změnu Jaltské dohody lze vynutit jinak než válkou.

Náboženský filozof a teolog Eugen Biser ze SRN říká o politických změnách ve středovýchodní Evropě: "Byla to revoluce bez strategie, bez vůdců a bez krveprolití. Historikové se ocitli před problémem: buď musejí přiznat, že pro to nemají příčinné vysvětlení, nebo uvažovat o nadpřirozeném zásahu." Když papež Jan Pavel II. v encyklice *Centesimus annus* hodnotí události roku 1989, říká, že "boj, který vedl ke změnám roku 1989 ... by nebyl myslitelný bez bezmezné důvěry v Boha, Pána dějin" (CA, 25).

Poprvé v lidských dějinách se uskutečnila velká revoluce nenásilným způsobem, jen zbraněmi pravdy a spravedlnosti, na rozdíl od učení marxismu, který věří jen v teror a vyznává násilí.

Sto let po encyklice *Rerum novarum* se církev znovu vyslovila k sociální otázce, která mezitím nabyla rozměrů světových. Je přitom přesvědčena, že svět dnes – zrovna jako před sto lety – opět stojí na křižovatce. Tehdy v důsledku pronikavé změny hospodářských a sociálních poměrů hrozilo rozdělení společnosti na společnost třídní a šlo o její záchranu před chaosem pomocí nové solidarity.

Dnes – podle encykliky *Centesimus annus* – stojí svět opět na křižovatce. Má před sebou dva problémy: problém mravnosti a problém chudoby. Z nich vyplývá problém třetí: nespravedlivé rozdělení práce. První problém se týká průmyslových zemí, jimž se pomocí efektivního hospodářského systému podařilo pronikavě zvýšit hmotný blahobyt. Církev tento pokrok uznává, ale zároveň zdůrazňuje, že se nepodařilo stejnou měrou uskutečnit pokrok i v oblasti morální. Už před dvěma sty lety řekl německý spisovatel Novalis: "Než lidé pomocí vědy a techniky udělají jeden krok dopředu k ovládnutí přírody, měli by předtím udělat tři kroky vpřed v oblasti morální." To se však nestalo. Je narušena základní buňka společnosti, rodina: skupinové egoismy podkopávají solidaritu, vzniká nebezpečí, že práce bude degradována na zboží. Společnost ovládaná konzumismem vytěsňuje ze svého života

skutečné hodnoty i otázky po smyslu bytí. Vzniká duchovní prázdnota, která přináší dezorientaci a nevázanost.

Druhý problém se týká rozdělení světa na chudé a bohaté. Jan Pavel II. nezastává žádné utopie, ale hluboce se ho dotýká, že lidé mohou tento skandál trpět, že nejsou připraveni k radikálním obětím a že nenutí své vlády k rozhodným opatřením proti chudobě. Lidská důstojnost, blahobyt a mír by neměly být výsadou menšiny, protože jsou určeny všem!

Tyto problémy rozhodnou o budoucnosti světa. Papež Jan Pavel II. neřekl v encyklice *Centesimus annus* jen rozhodující slovo, on zavázal církve k činu: aby byla s člověkem na cestě a našla na tyto otázky uspokojivou odpověď.

Proti dosavadním encyklikám má *Centesimus annus* jednu významnou novinku: dosud papežové pouze popisovali a hodnotili sociální skutečnost. Jan Pavel II. se nespokojuje s kritickými poznámkami k hospodářským nespravedlnostem, ale po prvé v dějinách sociálních encyklik uvádí pozitivní prvky svobodného tržního hospodářství: sociálně odpovědné vlastnictví, soukromé podnikání založené na věcných znalostech, mravní odpovědnosti a soukromé iniciativě, odpovědnou práci opírající se o vědu, techniku a umění, trh a výkonem podmíněný zisk. Všechny tyto prvky však musí spojovat obecné blaho.

Papež tedy "uznává základní a kladnou úlohu trhu, podniku, soukromého vlastnictví a z něho plynoucí odpovědnosti za výrobní prostředky a úlohu svobodných tvůrčích sil člověka v oblasti hospodářství" (CA, 42). Správné fungování trhu však předpokládá určité rámcové podmínky, které musí dát a zajistit stát. Trh sám je nemůže vytvořit, ale správně fungovat může jen v určitém mravním prostředí, kde vládne spravedlnost a poctivost a kde existuje základní společenský konsensus v chápání dobra a zla a v pojetí lidské osoby a jejího místa ve společnosti. Takto pojímané hospodářství se nazývá sociální tržní hospodářství a jeho průkopníky byli po druhé světové válce Alfred Müller-Armack a Ludwig Erhard, pozdější ministr hospodářství SRN a tvůrce německého "hospodářského zázraku".

Obsah

Předmluva

Úvod

I. kapitola – Podstatné rysy encykliky *Rerum novarum*

II. kapitola – Na cestě k „novým věcem“ dneška

III. kapitola – Rok 1989

IV. kapitola – Soukromé vlastnictví a univerzální určení statků

V. kapitola – Stát a kultura

VI. kapitola – Člověk je cesta církve

Ctění bratři v Kristu, milí synové a dcery,

pozdrav a apoštolské požehnání!

Úvod

1. Sté výročí vyhlášení encykliky mého ctihodného předchůdce Lva XIII., která začíná slovy *Rerum novarum*^[1], znamená v současné historii církve i v mém pontifikátu datum značného významu, této encyklice byla přiznána výsada, že ji papežové od 40. až do 90. výročí jejího zveřejnění vzpomínali slavnostními dokumenty. Lze říci, že její cesta dějinami byla značena ostatními dokumenty, které ji připomínaly a zároveň aktualizovaly.^[2] Činím-li totéž na základě prosb četných biskupů, církevních institucí, akademických studijních center, podnikatelů a dělníků, a to jak jednotlivců, tak členů sdružení, u příležitosti jejího 100. výročí i já, chtěl bych nejprve splnit povinnost díkůvzdání, kterou má celá církev vůči velkému papeži Lvu XIII. a jeho "nesmrtelnému dokumentu"^[3]. Chtěl bych také ukázat, že *hojná míza*, která z oněch kořenů vytéká, léty nevyschla, nýbrž že je dokonce *ještě plodnější*. Svědčí o tom nejrůznější iniciativy, které oslavám tohoto výročí předcházejí, doprovázejí je a budou po nich následovat, iniciativy, které podpořily biskupské konference, mezinárodní korporace, univerzity a akademické ústavy, profesní sdružení a ostatní instituce a osoby v mnohých částech světa.

2. Tato encyklika se připojuje ke vzpomínkovým oslavám, aby především Bohu, od něhož "přichází každý dobrý úděl, každý dokonalý dar" (Jak 1,17), poděkovala za to, že dokument vydaný před sto lety Petrovým stolcem vykonal v církvi a ve světě tolik dobra a rozšířil tolik světla. Tato slavnostní vzpomínka se týká encykliky Lva XIII., jakož i ostatních encyklik a listů mých předchůdců, které položením základů "sociálního učení", respektive "sociálního magisteria církve" přispěly k tomu, že je encyklika *Rerum novarum* v dnešní době aktuální a platná.

Na platnost tohoto učení se odvolávají již dvě sociální encykliky, které jsem zveřejnil během svého pontifikátu: *Laborem exercens* o lidské práci a *Sollicitudo rei socialis* o aktuálních problémech rozvoje lidí a národů.^[4]

3. Návrhem "znovu číst" encykliku Lva XIII. zároveň vyzývám k "opětnému pohledu" na samo její znění s cílem znovu odhalit bohatství základních principů, které byly vysloveny pro řešení dělnické otázky. Dále nabádám k "rozhlédnutí se kolem sebe", k bližšímu pohledu na to "nové", co nás obklopuje a v čem jsme do určité míry ponořeni. Toto nové se velmi odlišuje od onoho "nového", co charakterizovalo poslední desetiletí minulého století. A konečně vyzývám k "pohledu do budoucnosti", kde již tušíme třetí křesťanské tisíciletí, které je pro nás plné otazníků, ale i nadějí. Tyto otazníky a naděje oslovují naši představivost a naše tvůrčí schopnosti tím, že v nás nově probouzejí odpovědnost učedníků "jediného mistra", Krista (srov. Mt 23,8), při ukazování "cesty", hlásání "pravdy" a zvěstování "života", jímž je on sám (srov. Jan 14,6).

Toto "nové setkání" nemá jen potvrdit *trvalou hodnotu tohoto učení*, nýbrž i vyjevit *pravý smysl duchovního poselství církve*. Církve stále živoucí a tvořivé, která se rozvíjí na základě položeném našimi církevními otci, a především na základě, který ve jménu Ježíše Krista "předali církvi apoštolové"^[5], "neboť nikdo nemůže položit základ jiný nežli ten, který je už položen" (srov. 1 Kor 13,11).

Vědomí jeho poslání jako nástupce Petrova přimělo Lva XIII. ujmout se slova a totéž vědomí dnes naplňuje i jeho nástupce. Stejně jako on a papežové před ním i po něm se inspiruje obrazem vykladatele Písma z evangelia, který se stal učedníkem nebeského království, o němž Pán říká, že "je jako hospodář, který vynáší ze své bohaté zásoby věci nové i staré" (Mt 13,52). Zásobou, na niž se odvolávám, je mohutný proud duchovního poselství církve, který obsahuje odedávna přijímané a dále předávané "staré" a umožňuje vykládat to "nové", v čem se odehrává život církve a světa.

K tomuto novému, které se začleňováním do tradice stává starým a poskytuje nejen její obohacení, nýbrž je i novou životní silou víry, patří činnost milionů lidí, kteří se podníceni sociální naukou magisteria dali k dispozici službě ve světě. Ve svém nasazení jako jednotlivci nebo formou skupin, společenství a organizací se stávají *velkým hnutím na obranu a ochranu lidské osoby a její důstojnosti*. Tím přispěli v průběhu historických změn k rozvoji spravedlivější společnosti a stanovili hranici bezpráví.

Cílem této encykliky je vyzdvihnout plodnost zásad vyslovených Lvem XIII., které patří k učení církve a jsou tím závazné pro autoritu jejího učitelského úřadu. Starostlivost pastýře mne však přiměla předložit kromě toho také *analýzu některých událostí nejnovějších dějin*. Není nutno zvláště zdůrazňovat, že pozorné sledování průběhu těchto událostí, zaměřené na poznání nových požadavků evangelizace, patří k úkolům biskupů. Tato zkoumání nechtějí ovšem vyslovit konečný soud, protože to z důvodů osobité svébytnosti učitelského úřadu církve vůbec nepatří do jeho specifického pole působnosti.

I. kapitola

Podstatné rysy encykliky *Rerum novarum*

4. Koncem minulého století byla církev konfrontována s historickým procesem, který již nějaký čas probíhal, tehdy však dosáhl neuralgického bodu. Kromě různorodých vlivů vládnoucích ideologií byl rozhodujícím faktorem tohoto procesu celý souhrn radikálních změn v politické, hospodářské a sociální oblasti, ale i v oblasti vědy a techniky. Výsledkem těchto změn v politické oblasti bylo *nové pojetí společnosti a státu* a poté i nové pojetí autority. Tradiční společnost zanikala a nová teprve vznikala, plna nadějí na nové svobody, zároveň však i bohatá na nebezpečí nových forem bezpráví a poroby.

V hospodářské oblasti, kde se spojovaly objevy a využívání vědy, se postupně dospělo k novým strukturám zbožní výroby. Vznikla *nová forma vlastnictví*, kapitál, a *nový druh práce*, práce námezdní, která se vyznačovala pásovou výrobou a bez ohledu na pohlaví, věk nebo rodinný stav dělníka byla určována jedinečně a výlučně výkonem s ohledem na zvyšování zisku.

Práce se tak stala zbožím, které se dalo volně kupovat a prodávat na trhu a jehož cenu určoval zákon nabídky a poptávky bez ohledu na životní minimum nezbytné k obživě dělníka a jeho rodiny. Kromě toho neměl dělník ani jistotu, že své "zboží" bude moci takto prodat. Byl neustále ohrožován nezaměstnaností, která vzhledem k naprostému nedostatku sociální péče znamenala přízrak smrti hladem.

Sociálním důsledkem této změny bylo rozdělení společnosti "na dvě třídy občanů; mezi nimi zeje nesmírná propast"^[6]. Tato situace se pojila se zásadními změnami politického řádu. Tehdy vládnoucí politická teorie se snažila příslušnými zákony nebo naopak tím, že vědomě upouštěla od jakéhokoliv vměšování, podporovat naprostou hospodářskou svobodu. Současně vznikalo v organizované a nezřídka násilné formě jiné pojetí vlastnictví a hospodářství, které požadovalo nový politický a společenský řád.

Když se v době, kdy tento spor vrcholil, plně projevilo neslýchané a značně rozšířené sociální bezpráví a když hrozilo nebezpečí revoluce podporované tehdejšími "socialistickými proudy", zasáhl Lev XIII. dokumentem, který se soustavně zabýval tématem "dělnické otázky". Těto encyklice předcházely jiné, které se vyslovovaly spíše k politickým otázkám, a později následovaly ještě další.^[7] V této souvislosti připomeňme především encykliku *Libertas praestantissimum*, v níž se poukazovalo na základní spojitost mezi lidskou svobodou a pravdou. To znamená, že by se svoboda, která se odmítá podříditi pravdě, změnila ve svévoli a nakonec by propadla nejnižším vášním a zničila sama sebe. Odkud by jinak pocházela všechna ta zla, kterým chce *Rerum novarum* zabránit, ne-li ze svobody, která se v hospodářské a sociální oblasti zcela odpoutá od pravdy o člověku?

Papež se kromě toho inspiroval učením svých předchůdců a rovněž řadou biskupských dokumentů. Podnětem mu byly hospodářské studie laiků, činnost katolických hnutí a sdružení a konkrétní sociální díla, která charakterizovala život církve v druhé polovině 19. století.

5. To "nové", na co papež pohlížel, rozhodně nebylo pozitivní. První část encykliky popisuje to "nové", co jí dalo jméno, tvrdými slovy: "*Dychtění po novotách* již dlouho zneklidňuje státy; bylo proto přirozené a nezbytné, že se snaha o změny přesunula z oblasti politiky na příbuzné pole hospodářské.

Napomáhala tomu řada příčin: nový rozmach průmyslu vlivem zdokonalení technických prostředků a nových způsobů výroby; změny ve vzájemných vztazích mezi zaměstnavateli a zaměstnanci; hromadění majetku v rukou nepatrného počtu lidí a nedostatek v širokých vrstvách; vzrůst důvěry dělníků ve vlastní síly a jejich živější vzájemný styk; upevnění jejich organizace a mimoto pokles mravnosti. To vše vyvolalo sociální *konflikt*, před nímž stojíme."^[8]

Papež, církve a stejně tak i občanská společnost stáli před společností rozštěpenou konfliktem. Ten byl tím tvrdší a nelidštější, že neuznával pravidla ani zákony. *Byl to konflikt mezi kapitálem a prací*, neboli, jak se uvádělo v encyklice, "dělnická otázka". Právě k tomu konfliktu se nebál papež vyjádřit svůj názor nejostřejšími slovy, která se mu tehdy nabízela.

Tady se naskýtá první úvaha, která encykliku aktualizuje pro dnešní dobu. Vzhledem ke konfliktu, který proti sobě jako "vlky" postavil ty, kteří byli v existenční nouzi, a ty, kteří vlastnili nadbytek, papež nepochyboval o tom, že musí zasáhnout silou svého "apoštolského úřadu"^[9], to jest na základě poslání "pást beránky a ovce" (srov. Jan 21,15-17), přijatého od Ježíše Krista, a "svazovat a rozvazovat na zemi" pro nebeské království (srov. Mt 16,19). Jeho záměrem bylo obnovit pokoj. Dnešnímu čtenáři nemůže zůstat skryto přísné odsouzení třídního boje, které encyklika vyslovila jasně a zřetelně.^[10] Lev XIII. si však byl velmi dobře vědom, že *mír lze vybudovat jen na základě spravedlnosti*. Hlavní obsah encykliky proto tvořily výroky o základech spravedlnosti v tehdejších hospodářství a společnosti.^[11]

Lev XIII. tak po vzoru svých předchůdců dal církvi trvalý příklad. Církev se musí v určitých lidských situacích, v individuální a sociální, národní i mezinárodní rovině, ujmout slova. Vytvořit si pro to vlastní učení, *učební systém*, který jí umožní analyzovat sociální skutečnost, hodnotit ji a stanovovat směrnice pro spravedlivé řešení problémů z ní vyplývajících.

Takové přesvědčení o právu a povinnosti církve nebylo v době Lva XIII. ještě zdaleka všeobecně uznáváno. Byly tu dvě tendence: jedna, zaměřená na tento svět a tento život, který neměl nic společného s vírou, druhá, jednostranně obrácená k spáse na onom světě, která však neměla pro přítomnou dobu na zemi žádný význam. Zveřejněním encykliky *Rerum novarum* dal papež církvi zároveň jakýsi "statut občanského práva" v proměnlivé skutečnosti veřejného života lidí a států. V pozdějších letech se to ukázalo ještě jasněji. Hlásání a šíření sociální nauky je ve skutečnosti podstatnou součástí poslání církve evangelizovat a součástí křesťanské zvěsti, protože toto učení ukazuje její konkrétní důsledky pro život ve společnosti. Každodenní práci a s ní spojený boj za spravedlnost tak zahrnuje do vydávání svědectví pro Krista Spasitele. Kromě toho je zdrojem jednoty a pokoje vzhledem ke konfliktům, které v hospodářsko-společenské oblasti nevyhnutelně vyvstávají. Tak je možné čelit novým situacím, aniž bychom umenšovali transcendentní důstojnost lidské bytosti v sobě samých nebo ve svých odpůrcích, a nalézat cestu k jejich správnému řešení.

Platnost této orientace nám nyní s odstupem sta let skýtá příležitost přispět rovněž k rozvoji "křesťanského sociálního učení". "Nová evangelizace", kterou moderní svět naléhavě potřebuje a na které jsem opakovaně trval, se musí stát podstatnou součástí *hlásání sociální nauky církve*. Tato nauka nám může stejně jako v době Lva XIII. ukázat správnou cestu, abychom po krizi ideologií našli odpověď na velké výzvy současnosti. Je třeba stejně jako tehdy zopakovat, že *neexistuje žádné skutečné řešení "sociální otázky" mimo evangelium* a že na druhé straně to "nové" v něm může najít prostor pro pravdu a správný mravní základ.

6. Se záměrem vyjasnit *konflikt* mezi kapitálem a prací vyhlásil Lev XIII. základní práva dělníků. Proto představuje *dělníková důstojnost*, a tím i *důstojnost práce* vůbec, klíč k četbě encykliky. "Pracovat znamená vyvíjet činnost k opatření prostředků nutných pro různé životní potřeby a především k uhájení života."^[12] Papež označuje práci za "osobní", "neboť vynaložená síla a námaha ... je plným osobním vlastnictvím toho, jenž ji uvádí v činnost a jehož prospěchu má sloužit"^[13]. Práce tak patří k poslání každého člověka; člověk se rozvíjí a realizuje ve své práci. Práce má zároveň "sociální" dimenzi vzhledem k těsnému vztahu jak k

rodině, tak i k obecnému blahu, neboť "je svatá pravda, že národní bohatství nevzniká odjinud než z práce dělnické"^[14]. Toto jsem zachytil a nově vyložil v encyklice *Laborem exercens*.^[15]

Další důležitou zásadou je bezpochyby *právo na "soukromé vlastnictví"*^[16]. Z rozsahu, který encyklika věnuje této zásadě, lze usoudit, jaký význam jí papež připisoval. Byl si přirozeně vědom toho, že soukromé vlastnictví nepředstavuje absolutní hodnotu, a neopomněl uvést nezbytné doplňující zásady, především zásadu *univerzálního určení pozemských statků*.^[17]

Je bezesporu pravdou, že druh soukromého vlastnictví, který má Lev XIII. hlavně na mysli, je vlastnictví půdy.^[18] To však nebrání tomu, aby si důvody, které jsou zde uvedeny pro platnost soukromého vlastnictví, zachovaly svou hodnotu i dnes. Jde především o platnost práva na vlastnictví věcí, které jsou nezbytné pro osobní rozvoj a pro rozvoj vlastní rodiny, zcela bez ohledu na to, jakých konkrétních forem může toto právo nabýt. To je dnes nutno znovu zdůraznit vzhledem ke změnám, jichž jsme svědky a které se udály v systémech, kde dosud převládalo kolektivní vlastnictví výrobních prostředků; je to třeba zdůraznit i s ohledem na silící projevy chudoby. Jde o upírání soukromého vlastnictví v mnoha částech světa, dokonce i tam, kde převažují systémy, které učinily potvrzení práva na soukromé vlastnictví svým základem. V důsledku těchto změn a přetrvávání chudoby se ukazuje nutnost důkladnějšího rozboru tohoto problému. Podrobněji se jím budeme zabývat v jedné z dalších pasáží tohoto dokumentu.

7. V těsném vztahu k tématu práva na vlastnictví uplatňuje encyklika Lva XIII. *další práva* jako vlastní a nezadatelná práva lidské osoby. Prvořadé postavení mezi nimi zaujímá vzhledem k rozsahu, který mu papež věnuje, a k významu, který mu připisuje, "přirozené právo člověka tvořit soukromá sdružení". Patří sem především právo zakládat profesní sdružení podnikatelů a dělníků nebo jen dělníků.^[19] To je považováno za důvod, proč církev obhajuje a schvaluje zakládání dělnických společností, které se dnes nazývají odbory. Neděje se tak jistě z ideologických předsudků nebo ze snahy podřizovat se třídnímu smýšlení, nýbrž proto, že jde o přirozené právo člověka, které předchází jeho začlenění do politického společenství. "Neboť je posláním státu, aby přirozenému právu byl záštitou, nikoliv aby je ničil. Kdyby zakazoval občanům sdružovat se, jednal by sám proti sobě."^[20]

Spolu s tímto právem, a to je nutno zdůraznit, přiznává papež dělníkům, nebo jeho slovy "proletářům", stejně jasně také právo na "omezení pracovní doby", právo na odpovídající volný čas a na ochranu dětí a žen, především pokud jde o způsob a délku jejich práce.^[21]

Uvážíme-li, co nám historie říká o přípustných nebo alespoň zákonem nezapovězených zaměstnaneckých poměrech, je papežův tvrdý výrok zcela pochopitelný. Nebyla zaručena délka pracovní doby ani hygienické podmínky, nebral se ohled ani na věk a pohlaví uchazečů o práci. "Ani spravedlnost, ani lidskost nedovoluje, aby se žádalo tolik práce, že by se přílišnou námahou otupoval duch a zároveň vyčerpávalo tělo," píše Lev XIII. Pokud jde o smlouvu, která by měla tyto "pracovní vztahy" určovat, upřesňuje: "Každá smlouva, kterou spolu ujednávají zaměstnavatelé a dělníci, obsahuje vždy výslovně nebo mlčky podmínku", že se zaručuje "tolik odpočinku, kolik (dělníci) potřebují, aby nahradili síly spotřebované prací." Končí větou že "ujednání, které by tuto podmínku nespĺňovalo, by bylo nemravností"^[22].

8. Hned nato formuluje papež *další právo* dělníka jako osoby. Jde o právo na "spravedlivou mzdu", které by nemělo být ponecháno volné dohodě smluvních stran. Neboť přijme-li dělník mzdovou sazbu, "mohlo by se tedy zdát, že zaměstnavatel, když zaplatil ujednanou mzdu, dostal své povinnosti a není již ničím povinen"^[23]. Kromě toho není stát, jak se tehdy říkalo, oprávněn zasahovat do sjednávání těchto smluv, má jen zajišťovat plnění toho, co bylo výslovně ujednáno. Toto ryze pragmatické a neúprosně individualistické pojetí vztahu mezi zaměstnavateli a zaměstnanci encyklika ostře kritizuje, protože je v rozporu s dvojí povahou práce určovanou jejím osobním a nutným rysem. Ačkoli práce *jako osobní skutečnost* je součástí schopností a sil, kterými volně disponuje každý jednotlivec, *jako nezbytná skutečnost* je určována obtížnou povinností, že si každý musí "uhájit život". "Vzniká právo opatřit si prostředky k uhájení života," uzavírá papež, "a u chudých lidí je k tomu jedinou možnou cestou mzda získaná prací."^[24]

Mzda musí dostačovat k obživě dělníka a jeho rodiny. "Když však dělník, dohnán nutností nebo ze strachu před ještě horším zlem, přijímá mzdu nižší, kterou, ač nechce, přijmout musí, protože mu ji zaměstnavatel vnucuje, je to stejné jako podrobovat se násilí, proti němuž protestuje spravedlnost."^[25]

Kéž bychom tato slova, která byla napsána v období rozvoje takzvaného "nеспoutaného kapitalismu", dnes nemuseli opakovat s touž tvrdostí. Bohužel se i dnes setkáváme s případy smluv mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, které ignorují tu nejzákladnější spravedlnost v otázkách práce nezletilých nebo žen, předepsané pracovní doby, hygienických podmínek na pracovišti a odpovídající odměny za práci, a to i navzdory mezinárodním *prohlášením a konvencím*^[26] a příslušnému zákonodárství jednotlivých států. Papež připisoval "státní autoritě přísnou povinnost" náležitě se starat o blaho dělníků, protože zanedbáním této povinnosti stát porušuje spravedlnost a nestydí se dokonce hovořit o "spravedlnosti podílné"^[27].

9. K těmto právům připojuje Lev XIII. v souvislosti se situací dělníků další právo. Chtěl bych je připomenout pro jeho význam, který v poslední době ještě vzrostl. Je to právo na svobodné plnění náboženských povinností. Papež je výslovně hlásá v souvislosti s ostatními právy a povinnostmi dělníků. Činí tak navzdory názoru, rozšířenému i v jeho době, že určité otázky spadají výhradně do oblasti soukromí jednotlivce. Potvrzuje právo na nedělní odpočinek, aby člověk mohl uvažovat o statech nebeských a aby vzdal Bohu spravedlivou a povinnou poctu.^[28] Toto právo vycházející z Božího přikázání nemůže člověku nikdo upírat: "Nikdo se nesmí beztrestně prohřešovat proti důstojnosti člověka, s níž Bůh sám zachází 's velikou úctou'."^[29] Proto musí stát dělníkům zajistit používání tohoto práva.

Nebudeme patrně daleko od pravdy, budeme-li v těchto jednoznačných výrociích spatřovat zárodek základního práva na náboženskou svobodu, které se stalo tématem mnoha slavnostních *mezinárodních prohlášení a konvencí*^[30], jakož i známých *prohlášení koncilu* a též opakovaných výpovědí mého pastýřského úřadu.^[31] V této souvislosti je třeba se ptát, zda dnes platné zákonné předpisy a praxe průmyslových společností účinně zaručují používání tohoto práva na nedělní pracovní klid.

10. Dalším důležitým znakem, který má sdělnou hodnotu pro naši dobu, je chápání vztahu mezi státem a občany. *Rerum novarum* kritizuje dva společenské a hospodářské systémy: socialismus a liberalismus. Socialismu je věnována první část, v níž se potvrzuje právo na soukromé vlastnictví. Druhému systému není věnována samostatná pasáž, nýbrž – a to je třeba poznamenat – papež si vyhrazuje kritiku tehdejšího liberalismu v části, kde se zabývá povinnostmi státu.^[32] Stát se nemůže omezovat na to, aby "pečoval jen o jednu část svých občanů", totiž o ty majetné, kterým osud přeje, "a zanedbával ty ostatní", kteří bezpochyby tvoří velkou většinu společnosti. Děje-li se to, porušuje stát spravedlnost, která velí dávat každému, co jeho jest. "Při ochraně soukromých práv nutno zvláště chránit slabé a chudé. Neboť bohatí jsou dost zabezpečeni prostředky na svou ochranu, a proto tolik nepotřebují, aby je stát ochraňoval; chudý lid však nemá prostředky na obranu a spoléhá se především na ochranu státu. Námezdní dělníci patří mezi chudé lidi; proto se jich má stát ujímat se zvláštní starostlivostí a prozíravostí."^[33]

Tyto pasáže encykliky mají dnes význam především vzhledem k novým formám chudoby ve světě. Jsou to výpovědi, které nezávisejí na určitém pojetí státu ani na zvláštní politické teorii. Papež potvrzuje základní zásadu každého zdravého politického řádu: čím bezbrannější lidé jsou ve společnosti, tím více závisejí na účasti a péči ostatních a především na zásahu státní autority.

Ukazuje se, že tato zásada, kterou dnes nazýváme zásadou solidarity a jejíž platnost v rámci jednoho národa i v mezinárodním řádu jsme připomněli v encyklice *Sollicitudo rei socialis*^[34], je jednou ze základních zásad křesťanského pojetí společenského a politického řádu. Lev XIII. ji několikrát uvádí pod jménem "přátelství"; tento výraz nalézáme již v řecké filozofii. Pius XI. ji označoval neméně významným pojmem "sociální láska", Pavel VI. rozšířil tento pojem o dnešní mnohostranné dimenze sociální otázky a hovořil o "civilizaci lásky"^[35].

11. Opětné čtení encykliky v realitě naší doby nám umožňuje správně hodnotit *neustálou péči a snahu církve* o lidi, jimž patřila zvláštní Ježíšova náklonnost. Obsah encykliky je výmluvným svědectvím kontinuity těchto snah v církvi, které dnes nazýváme "prvořadým ujímáním se chudých": definovali jsme je jako "specifickou a prvořadou formu prokazování křesťanské lásky"^[36]. Encyklika o "dělnické otázce" je tedy encyklikou o chudých a o strašlivém údělu, do něhož nový a nezřídka násilný proces industrializace uvrhl obrovské masy lidí. Podobné hospodářské, sociální a politické přeměny dodnes vyvolávají v rozsáhlých částech světa stejná zla.

Apeluje-li Lev XIII. na stát, aby spravedlivě napravil situaci chudých, činí to proto, že správně rozpoznal, že je úkolem státu dbát na obecné blaho, že má pečovat o to, aby každá oblast společenského života včetně oblasti hospodářské přispívala při respektování oprávněné samostatnosti k podpoře obecného blaha. Nesmí to však vést k předpokladu, že podle papeže Lva XIII. má řešení sociálních otázek vycházet jedině od státu. Naopak, papež v zásadách státu neustále zdůrazňuje nezbytnost určitých mezí. Stát je prostě jen nástrojem, protože jednotlivci, rodina a společnost tu byly již před ním, a stát je tu proto, aby chránil práva jedněch i druhých, nikoli aby je potlačoval.^[37]

Nikomu jistě neujde aktuálnost těchto úvah; později se k tomuto důležitému tématu mezi souvisejících s povahou státu ještě vrátíme. Body, které jsem zdůraznil, jistě nejsou jediné, které encyklice propůjčují v kontinuitě sociální nauky církve pozoruhodnou aktuálnost; a to i ve světle zdravého pojetí soukromého vlastnictví, práce, hospodářského rozvoje, povahy státu a především samých lidí. O dalších tématech se zmíníme později při pojednání některých aspektů dnešního světa. Již nyní je však třeba konstatovat, že jádro encykliky tvoří a tuto encykliku stejně jako celé sociální učení nejniterněji určuje *správné pojetí lidské osoby a její jedinečné hodnoty*, neboť "člověk je jediný tvor na zemi, kterého Bůh chtěl pro něj samého"^[38]. Stvořil ho k obrazu svému (srov. Gn 26) a propůjčil mu tím nesrovnatelnou důstojnost, na níž encyklika opakovaně tak důrazně trvá. Kromě všech práv, jichž člověk nabývá svým konáním a jednáním, má rovněž práva, která nejsou odměnou za jeho výkon, nýbrž vyplývají z jeho bytostné důstojnosti jakožto lidské osoby.

II. kapitola

Na cestě k "novým věcem" dneška

12. Nebyla by to přiměřená oslava jubilea encykliky *Rerum novarum*, kdybychom při ní nepřihlíželi i k dnešní situaci. Tento dokument již svým obsahem zavdává podnět k takovému přístupu, protože se ve světle celkového dění následujících desetiletí ukazuje, že historický rámec a z něho odvozená prognóza jsou pozoruhodně přesné.

Potvrzují to zvláště události posledních měsíců roku 1989 a prvních měsíců roku 1990. Tyto události a radikální přeměny lze vysvětlit jen na základě situací, jež jim bezprostředně předcházely. Projevilo a vykrytalizovalo se v nich to, co papež Lev XIII. předpovídal a co oznamovala stále znepokojivější varování jeho nástupců. Papež Lev XIII., vycházející z politických, sociálních a hospodářských aspektů, skutečně předvídal negativní důsledky společenského zřízení, které nastolil socialismus, který byl ovšem tehdy dosud ve stadiu sociální filozofie a více či méně strukturálně členitého hnutí. Lze se dnes divit tomu, že papež adresoval svou kritiku řešení, která se nabízela v "dělnické otázce", právě socialismu, který tehdy ještě zdaleka nevystupoval v podobě silného a mocného státu disponujícího všemi možnostmi a prostředky, jako tomu bylo později? Papež v každém případě přesně rozpoznal nebezpečí, které se skrývalo v tom, že bylo širokým masám předkládáno zdánlivě tak prosté a radikální řešení "dělnické otázky". Tato předpověď se ukazuje být tím výstižnější, pohlédneme-li na to vše v souvislosti hrozných nespravedlností, jíž byly vystaveny proletářské masy ve státech nedávno industrializovaných.

Tady je třeba zdůraznit dvě věci: jednak to, že mimořádně jasně vnímal skutečnou situaci proletariátu, mužů, žen i dětí, v celé její tvrdosti, jednak že si neméně jasně uvědomoval zlo, spočívající v řešení, které zdánlivě slibovalo zvrátit postavení chudých a bohatých, ve skutečnosti však bylo těm, jimž mělo pomoci, jen ke škodě. Ukázalo se tedy, že lék proti zlu byl horší než samo toto zlo. Poznáním podstaty tehdejšího socialismu s jeho požadavkem zrušení soukromého vlastnictví dospěl Lev XIII. k jádru problému.

Jeho slova zasluhují, abychom je znovu pozorně četli: "Aby se odpomohlo tomuto zlu (nespravedlivému rozdělení bohatství a chudobě proletariátu), socialisté, podnítivše nenávist chudých proti bohatým, prohlašují, že se má soukromé vlastnictví zrušit a místo toho z majetku jednotlivců učinit společný majetek všech ... Avšak jejich plán je naprosto nezpůsobilý tento rozpor úspěšně vyřešit; dokonce by znamenal pro dělnické vrstvy poškození. Mimoto je nespravedlivý, protože se dopouští násilí na zákonných majitelích. Vnáší zmatek do života států tím, že ukládá státní moci úkoly, které jí nepřísluší."^[39]Lépe nemohlo být odhaleno zlo, způsobené zavedením socialismu jako státního systému, který měl později vejít ve známost pod jménem "reálný socialismus".

13. Ponoříme-li se nyní hlouběji do započatých úvah a zahrneme-li do nich i to, co bylo řečeno v našich encyklikách *Laborem exercens* a *Sollicitudo rei socialis*, musíme dodat, že základní omyl socialismu je antropologické povahy. Socialismus považuje jednotlivce jen za nástroj a molekulu společenského organismu, takže jeho blaho je plně podřízeno fungování hospodářsko-společenského mechanismu; zároveň panuje názor, že právě tohoto blaha lze dosáhnout nezávisle na svobodném rozhodování jednotlivce a zcela bez jeho osobní a přímé odpovědnosti za dobro a zlo. Člověk je tak redukován na komplex společenských vztahů, ztrácí se pojem osoby jako samostatného subjektu morálního rozhodování, který právě tím vytváří společenský řád. Tento pomýlený pohled na osobu má za následek popírání práva na prostor pro uplatňování svobody a rovněž odmítání soukromého vlastnictví. Člověk, který nemá vůbec nic, co by mohl nazývat "svým vlastním", ani žádnou možnost zajistit si obživu vlastním přičiněním, se stává plně závislým na společenských mechanismech a na těch, kdo je kontrolují. Je pro něj mimořádně těžké uvědomovat si svou lidskou důstojnost. Tak se však zatarasuje cesta k formování pravého lidského společenství.

Z křesťanského pohledu na člověka naopak nutně vyplývá správný pohled na společnost. Podle encykliky *Rerum novarum* a podle veškerého sociálního učení církve se společenská povaha člověka nevyčerpává ve státě, nýbrž se uplatňuje v různých meziskupinách, rodinou počínaje až po hospodářské, sociální, politické a kulturní skupiny, které mají svůj původ v lidské povaze, a proto mají – vždy v rámci obecného blaha – i svou vlastní samostatnost. Je to – jak to nazývám – "subjektivita společnosti", která byla spolu se subjektivitou jednotlivce zničena "reálným socialismem"^[40].

Ptáme-li se dále, odkud pramení toto mylné pojetí podstaty osoby a "subjektivity" společnosti, odpověď je jen jedna: jeho hlavní příčinou je ateismus. V odpovědi na Boží výzvu, která se projevuje i v pozemských věcech, si člověk uvědomuje svou nadpřirozenou důstojnost. Tuto odpověď musí dát každý člověk, neboť jí je korunováno jeho lidství, a žádný společenský mechanismus ani kolektivní subjekt ho v tom nemohou zastoupit. Popírání Boha olupuje osobu o její kořeny a vede tak ke společenskému řádu neuznávajícímu důstojnost a odpovědnost lidské osoby.

Ateismus, o kterém je tu řeč, těsně souvisí s racionalismem osvícenství, který chápe člověka a společnost mechanicky. Tím je popírána nejhlubší perspektiva velikosti člověka, jeho nadřazenost nad věcmi. Zároveň je však popírán rozpor sídlící v jeho srdci: rozpor mezi

touhou po plném vlastnění dobra a vlastní neschopností dosáhnout jej, a z toho plynoucí potřeba vykoupení.

14. Z týchž ateistických kořenů pochází i volba metody socialismu, kterou encyklika *Rerum novarum* odsuzuje. Jde o třídní boj. Papež zdaleka nemá v úmyslu odsuzovat každou formu sociálních konfliktů. Církev přece velmi dobře ví, že se v historii nevyhnutelně objevují zájmové konflikty mezi různými sociálními skupinami a že k tomu křesťan často musí zaujímat rozhodné a důsledné stanovisko. Encyklika *Laborem exercens* výslovně uznala kladnou úlohu konfliktu, pohlíží se na něj jako na "boj za sociální spravedlnost"^[41]. V encyklice *Quadragesimo anno* se říká: "Třídní boj, pokud se odstraní nepřátelské výbuchy a vzájemná zášť, tak poněkud přechází v slušné dohadování mající za základ snahu o spravedlnost."^[42]

Na třídním boji encyklika odsuzuje konflikt v takovém pojetí, kdy se neřídí etickými ani právními úvahami, kdy odmítá uznat důstojnost druhého (a tím i svou vlastní). Takový konflikt proto vylučuje přiměřené srovnání a neusiluje již o blaho celé společnosti, nýbrž výhradně o zvláštní zájem jedné skupiny, který nahrazuje obecné blaho, a proto chce zničit vše, co se mu staví do cesty. S ohledem na vnitřní konfrontaci společenských skupin jde o opakování teorie "totální války," která se svého času prosadila do sféry mezinárodních vztahů. Tato teorie nahradila hledání spravedlivého vyrovnání zájmů různých národů absolutní předností zájmů vlastních až do zničení za použití všech prostředků. Nebyly vyloučeny lež, teror proti civilnímu obyvatelstvu, zbraně hromadného ničení (jejichž použití se právě v oněch letech začalo plánovat), mocenské prostředky odporu proti nepříteli. Třídní boj v marxistickém smyslu a militarismus mají stejné kořeny: ateismus, z kterého vzniká přezírání lidské osoby, a proto klade princip moci nad rozum a právo.

15. *Rerum novarum* je proti zestátnění výrobních prostředků, které degraduje občana na pouhé kolečko státní mašinerie. Neméně energicky však encyklika kritizuje pojetí státu, které by zcela vymanilo hospodářství z jeho zájmů a zásahů. Bezpochyby existuje oprávněný prostor pro hospodářskou svobodu, do něhož stát nemá zasahovat. Stát má však za úkol stanovit právní rámec, v němž se může hospodářský život rozvíjet. Tím vytváří základní předpoklad pro svobodné hospodářství, které spočívá v určité rovnosti zúčastněných, takže jeden nemá tak velkou moc, aby druhého prakticky odsoudil k otroctví.^[43] Vzhledem k těmto nebezpečím ukazuje *Rerum novarum* cestu spravedlivých reforem vracejících práci její důstojnost svobodného lidského konání. Znamená to mimo jiné odpovědnost společnosti a státu za ochranu dělníka před přízrakem nezaměstnanosti. Postupem doby se o to usilovalo dvěma navzájem se doplňujícími cestami: hospodářskou politikou s cílem vyrovnaného růstu a zajištění plné zaměstnanosti a také pojištěním proti nezaměstnanosti spojeným s politikou rekvalifikace, která usnadňuje přechod dělníka z krizového sektoru do sektoru, který se rozvíjí.

Dále by se společnost a stát měly starat o přiměřenou úroveň mezd, která zaručí dělníkovi a jeho rodině obživu a umožní mu šetřit. Vyžaduje to snahu zprostředkovat dělníkům odborné vědomosti a dovednosti, aby jejich práce přispívala ke zlepšení výroby. Je rovněž nutné dbát na to, aby se za pomoci příslušných zákonodárných opatření zabránilo ostudnému

vykořisťování zejména slabých, přistěhovalců a dělníků vytlačенých na okraj. Rozhodující úloha odborů přitom spočívá ve vyjednávání minimální mzdy a pracovních podmínek.

Konečně je třeba zajistit "lidskou" pracovní dobu a odpovídající odpočinek. Významné je právo uplatňovat na pracovišti vlastní osobnost, aniž by přitom utrpělo svědomí nebo lidská důstojnost. Zde je třeba znovu apelovat na úlohu odborů, které nemají sloužit pouze jako partner při jednáních, nýbrž i jako "místo," kde se může uplatnit dělníkova osobnost. Mají přispívat k rozvoji skutečné kultury práce a dělníkům umožňovat plný lidský podíl na podnikání.^[44] K uskutečnění těchto cílů musí stát přispívat, ať již přímo nebo nepřímo. Nepřímo tím, že zaručí podle *principu subsidiarity* co nejpříznivější předpoklady pro svobodný rozvoj hospodářství, které tak vytvoří bohatou nabídku pracovních příležitostí a základní zdroj blahobytu. Přímou státní přispívá tím, že stanoví podle *principu solidarity* hranice na ochranu slabších, které rozhodují o pracovních podmínkách a zaručí nezaměstnanému dělníkovi existenční minimum.^[45]

Encyklika a s ní sociální magisterium církve měly v letech kolem přelomu 19. a 20. století značný vliv, který se projevil v četných reformách v oblasti sociálního zákonodárství, důchodového a nemocenského pojištění, prevence úrazů, vždy s ohledem na větší respektování práv dělníků.^[46]

16. Reformy prováděly zčásti státy samy, zčásti sehrálo v boji za jejich prosazování významnou úlohu *dělnické hnutí*. Vzniklo jako reakce morálního svědomí proti nespravedlnosti a vykořisťování a v důsledku toho bylo do určité míry ovlivněno marxistickou ideologií, proti níž vystupovala encyklika *Rerum novarum*. Dělnické hnutí rozvíjelo širokou odborářskou a reformní činnost, vzdálenou od mlhavosti jakýchkoliv ideologií. Zabývalo se každodenními záležitostmi dělníků a jeho snahy se často shodovaly se snahami křesťanů vytvořit pro dělnictvo lepší životní podmínky.

Stejným směrem se ubíraly i snahy *organizované svépomoci společnosti* při vytváření účinných forem solidarity, které byly schopny sloučit hospodářský růst s větším respektem vůči člověku. Zde je namístě připomenout různorodou činnost, na níž měli křesťané značný podíl, jako například zakládání výrobních, spotřebních a úvěrových družstev, podpora základního a odborného vzdělání, nejrůznější snahy o spoluúčast na podnikání a na životě společnosti vůbec.

Jakkoliv se s ohledem na minulost patří děkovat Bohu, že tato velká encyklika nezůstala bez odpovědi v srdcích lidí, nýbrž že podněcovala k velkomyslnému jednání, je přesto třeba připomenout, že její prorocké poselství lidé v té době nepřijali v plném rozsahu. Právě proto docházelo k vážným katastrofám.

17. Čteme-li encykliku ve spojitosti s celým bohatstvím učitelského úřadu Lva XIII.^[47], zjistíme, že v hospodářsko-sociální oblasti poukazuje na důsledky dalekosáhlého omylu. Tento omyl spočívá, jak jsme již řekli, v chápání lidské svobody, která se vymaňuje z poslušnosti vůči pravdě, a tím i z povinnosti respektovat lidská práva. Obsahem svobody se pak stává sebeláska, která vede až k přezírání Boha a života věčného, která nezná mezí při sledování vlastních cílů a nebere ohled na požadavky spravedlnosti.^[48]

Právě tento omyl se plně projevil v tragických válkách, které v letech 1914 až 1945 otráasaly Evropou a celým světem. Tyto války byly důsledkem militarismu a bezmezného nacionalismu a s ním spojených forem totalitarismu. Vznikly z třídního boje, z občanských válek a ideologických bojů. Bez strašlivého břemene nenávisti a pomstychtivosti, které se nakupilo na základě četných nespravedlností, na mezinárodní úrovni i v jednotlivých státech, by nebyla možná válka tak krutá: byly v ní nasazeny všechny síly velkých národů, nezalekla se porušování nejsvětějších lidských práv, plánovalo a uskutečňovalo se vyhlazování celých národů a společenských skupin. Máme zde na mysli zvláště židovský národ, jehož strašný osud se stal symbolem přehmatů, jichž se může člověk dopustit, obrátí-li se proti Bohu.

Nenávist a nespravedlnost stále ještě ovládají celé národy a určují jejich jednání; tato praxe se přitom schvaluje a přizpůsobuje se doktrínám, které jsou spíše založeny právě na nenávisti a nespravedlnosti než na pravdě o člověku.^[49] Encyklika *Rerum novarum* se postavila na odpor proti ideologii nenávisti a ukázala cesty spravedlnosti k překonání násilí a nepřátelství. Kéž by vzpomínka na ony strašlivé události ovlivnila jednání všech lidí, zvláště odpovědných státních činitelů naší doby – doby, kdy nové bezpráví živí novou nenávist a kdy se na horizontu objevují nové ideologie, vyznávající násilí.

18. Jistě, od roku 1945 na evropském kontinentě mlčí zbraně. Skutečný mír, a to budiž připomenuto, však nikdy není výsledkem vydobytého vojenského vítězství, nýbrž spočívá v překonání příčin války a ve skutečném usmíření mezi národy. Po mnoho let však panovala v Evropě a ve světě spíše situace neválčení než pravého míru. Polovina evropského světadílu se dostala pod nadvládu komunistické diktatury, zatímco druhá polovina se hleděla podobného nebezpečí uchránit. Mnohé národy, uzavřené v tísnivých hranicích mocenského bloku, ztratily možnost o sobě rozhodovat. Přitom tu byly snahy zničit historické povědomí těchto národů a kořeny jejich staleté kultury. Nesmírné masy lidí byly v důsledku násilného rozdělení donuceny opustit svou zemi nebo byly násilím vyhnány.

Horečné zbrojení pohlcovalo prostředky nezbytné k zajištění rozvoje vlastního hospodářství a k pomoci nejzaostalejším národům. Vědeckotechnický pokrok, který by měl přispívat k blahu člověka, se stal nástrojem války. Věda a technika slouží k výrobě stále dokonalejších zbraní hromadného ničení, zatímco ideologie, představující perverzi skutečné filozofie, má poskytnout odůvodnění nové války. Tato válka není pouze očekávána a připravována, nýbrž probíhá za nesmírného krveprolévání v různých částech světa. Bloky a sféry vlivu, které byly pranýřovány v různých církevních dokumentech, naposledy v encyklice *Sollicitudo rei socialis*^[50], na základě své logiky podporují spory a různice v rozvojových zemích a využívají jich k tomu, aby působily potíže svým odpůrcům.

Extremistickým skupinám, které chtějí tyto spory řešit silou zbraní, se dostává politické a vojenské podpory. Jsou zásobovány zbraněmi a cvičeny pro válku, zatímco ti, kteří respektují zájmy všech zúčastněných a usilují o pokojné a humánní řešení těchto konfliktů, zůstávají osamoceni a často se stávají oběťmi svých odpůrců. Také vojenské vyzbrojování mnoha zemí třetího světa a krvavé šarvátky mezi jednotlivými kmeny, šíření terorismu a stále barbaršější prostředky politicko-vojenských konfrontací jsou jednou z hlavních příčin toho, proč je mír po druhé světové válce tak křehký. A konečně se nad celým světem vznáší hrozba jaderné

války, která by mohla zahubit celé lidstvo. Věda využívaná k vojenským účelům dává nenávisti, podporované ideologií, do rukou rozhodující zbraň. Válka však může skončit bez vítězů a poražených – sebevraždou lidstva, a proto je třeba rozhodně odmítat logiku, která k tomu vede, totiž myšlenku, že boj do zničení nepřítele, nepřátelství a válka přispívají k rozvoji a k historickému pokroku. Uznáme-li nutnost tohoto odmítání, musí to nutně otřást logikou "totální války" a "třídního boje".

19. Na konci druhé světové války byl však takový pokrok uvědomění teprve v počátcích. Nápadné bylo rozšíření komunistického totalitarismu na více než polovinu Evropy a na značnou část světa. Válka, která měla znovu přinést svobodu a obnovit právo národů, skončila bez dosažení těchto cílů. Mnoho národů, zejména ty, které těžce trpěly, prožívalo pravý opak. Tato situace přinesla nejrůznější odpovědi.^[51]

V některých zemích se po skončení války projevovala v nejrůznějších oblastech pozitivní snaha o budování demokratické společnosti, která se řídila sociální spravedlností a brala komunismu jeho revoluční potenciál, založený na vykořisťovaných a utlačovaných masách. Tuto snahu obecně podporovaly metody svobodného tržního hospodářství. S pomocí stabilní měny a jistoty sociálních vztahů se tyto země snažily vytvořit předpoklady pro stabilitu a zdravý hospodářský růst, v jehož rámci by lidé mohli svou prací budovat pro sebe a pro své děti lepší budoucnost. Zároveň se však usilovalo o to, aby se tržní mechanismy nestaly jediným kritériem veškerého života společnosti. Usilovalo se o veřejnou kontrolu, která by účinně uplatňovala zásadu univerzálního určení pozemských statků. Poměrně dobré pracovní možnosti, solidní systém sociálních a profesních jistot, svoboda sdružování a vyhraněná činnost odborů, sociální ochrana v případě nezaměstnanosti, možnost demokratické účasti na společenském životě, to vše by mělo přispět k tomu, aby byla práce zbavena svého zbožního charakteru a mohla být důstojně vykonávána.

Existují jiné sociální síly a hnutí, jež se postavily marxismu vytvořením systémů "národní bezpečnosti". Jejím cílem je kontrolovat celou společnost až do těch nejjemnějších vlásečnic, aby se zabránilo infiltraci marxismu. Velebí a posilují moc státu a myslí, že tak uchrání své národy před komunismem. Přitom se ale dostávají do vážného nebezpečí, že zničí ty lidské svobody a hodnoty, jejichž jménem se má komunismu čelit.

Další praktickou odpověď ztělesňuje blahobytná neboli konzumní společnost. Ta se snaží porazit marxismus v rovině ryziho materialismu tím, že ukazuje, že společnost s hospodářstvím volného trhu může lépe zaručit uspokojování materiálních potřeb člověka než komunismus, přičemž se duchovní hodnoty rovněž pouštějí ze zřetele. Na jedné straně je pravdou, že tento sociální model odhaluje zhroucení marxismu, který chtěl vytvořit novou, lepší společnost. Na druhé straně se s ním však ve skutečnosti shoduje v tom, že popírá veškerou samostatnost, veškeré výzvy k mravnému jednání, k právu, ke kultuře a k náboženství a že omezuje člověka pouze na oblast hospodářství a uspokojování materiálních potřeb.

20. V témže časovém rozpětí se uskutečňuje velkolepý proces "dekolonizace", jímž získaly četné země nezávislost a právo na sebeurčení. Formálním nabytím státní svrchovanosti se však tyto země často ocitají na pouhém začátku cesty k opravdové nezávislosti. Ve

skutečnosti zůstávají významné oblasti hospodářství stále v rukou zahraničních podniků, které nejsou ochotny trvale se zavázat k rozvoji hostitelské země. Dokonce i politiku často kontrolují zahraniční mocnosti. V těchto státech žijí kmenové skupiny, které se dosud nestmelily ve skutečná národní společenství. Kromě toho chybějí kompetentní odborníci, schopní věcně a řádně řídit státní správu. Chybějí rovněž rámcové podmínky pro účinné a odpovědné řízení ekonomiky.

Za této situace se mnohým zdálo, že by marxismus mohl určit směr rozvoje národa a státu, a proto vznikaly různé varianty socialismu specificky národního charakteru. V mnoha ideologiích, které se projevují vždy jinak, se mísí oprávněné požadavky národního osvobození, nacionalismus a militarismus i zásady starých lidových moudrostí, které jsou často příbuzné s křesťanským sociálním učením, a pojmy marxismu-leninismu.

21. A konečně je třeba připomenout, že se po druhé světové válce jako reakce na její hrůzy rozšířilo výraznější vědomí lidských práv. Nalezlo výraz v různých *mezinárodních dokumentech*^[52], rovněž ve vypracování nového mezinárodního práva, k němuž podstatně přispěl Apoštolský stolec. Pilířem tohoto vývoje však byla Organizace spojených národů. Vzrostlo nejen povědomí práva jednotlivce, nýbrž i práv národů. Byla jasněji rozpoznána nutnost působit na vyrovnávání rozdílů v jednotlivých oblastech světa, které přenesly jádro sociální otázky z národní úrovně na mezinárodní.^[53]

Přestože bereme se zadostiučiněním na vědomí tento vývoj, nelze přehlížet skutečnost, že celková bilance nejrozmanitějších rozvojových pomoci není zdaleka vždy pozitivní. OSN se dosud nepodařilo vypracovat účinný soubor nástrojů k řešení mezinárodních konfliktů, který by nahradil válku. To je, zdá se, nejnaléhavější problém, který musí mezinárodní společenství řešit.

III. kapitola

Rok 1989

22. Na základě právě vyličené a v encyklice *Sollicitudo rei socialis* již podrobně vyložené situace ve světě lze pochopit neočekávaný a slibný vývoj událostí posledních let. Vyvrcholením byly jistě události roku 1989 v zemích střední a východní Evropy, celkově však pokrývají delší časový úsek a širší zeměpisný horizont. V 80. letech padly postupně v některých zemích Latinské Ameriky, ale i Afriky a Asie diktátorské režimy, jež se vyznačovaly útlakem; jinde začal obtížný, ale úspěšný přechod ke spravedlivějším a demokratičtějším politickým strukturám. Významným, dokonce rozhodujícím *přínosem bylo vystoupení církve na obranu a podporu lidských práv*. V silně ideologizovaném prostředí, kde cela jednostranné ovlivňování kalilo vědomí obecné lidské důstojnosti, církev jasně a důrazně hlásala, že každý člověk, ať je jeho osobní přesvědčení jakékoliv, v sobě nosí obraz Boží, a proto zasluhuje úctu. S touto výpovědí se často ztotožňovala velká většina lidí, což mělo za následek hledání takových forem boje a politických řešení, které lépe odpovídají lidské důstojnosti.

Z tohoto historického procesu vzešly nové formy demokracie. Dávají naději na změnu v křehkých politických a sociálních strukturách, které nejsou zatíženy jen hypotékou bolestné nespravedlnosti a zklamání, nýbrž i narušeným hospodářstvím a těžkými sociálními konflikty. Spolu s celou církví děkuji Bohu za často hrdinská svědectví, která za těchto obtížných okolností vydali mnozí biskupové, celé křesťanské obce, jednotliví věřící i ostatní lidé dobré vůle, a modlím se za to, aby Bůh podpořil úsilí všech o budování lepší budoucnosti. Tato odpovědnost se netýká pouze občanů oněch zemí, nýbrž všech křesťanů a lidí dobré vůle. Je třeba dokázat, že obrovské problémy oněch národů lze lépe vyřešit cestou dialogu a solidarity, než ničením protivníka a válkou.

23. Některé z četných faktorů pádu utlačovatelských režimů zasluhují zvláštní zmínky. Rozhodujícím faktorem, který uvedl změny do chodu, je bezpochyby porušení pracovních práv. Nesmíme zapomínat na to, že na počátku rozhodující krize systémů, které předstírají, že jsou výrazem vlády a diktatury dělníků, stojí velká dělnická hnutí, která v Polsku probíhala ve jménu solidarity. Jsou to masy dělníků, kteří berou oprávněnou ideologii, jež údajně hovoří jejich jménem. Tíže dělníci v tvrdé zkušenosti práce a útlatu opět nacházejí a jakoby odhalují dokumenty a zásady sociální nauky církve.

Je nutno výslovně zdůraznit, že pádu těchto mocenských bloků bylo všude dosaženo nenásilným bojem, který použil pouze zbraní pravdy a spravedlnosti. Marxismus se domníval, že k řešení lze dospět teprve po radikalizaci sociálních rozporů – násilným bojem. Naproti tomu boje, které vedly ke zhroucení marxismu, se usilovně snažily kráčet cestami jednání, dialogu a svědectví pravdy. Apelovalo se na svědomí protivníka ve snaze probudit v něm vědomí obecné lidské důstojnosti.

Mohl by vzniknout dojem, že uspořádáním Evropy, které vzešlo z druhé světové války a bylo zakotveno v *Jaltské dohodě*, by mohla otřást jen nová válka. Místo toho bylo toto uspořádání překonáno nenásilným působením lidí, kteří vždy odmítali podrobit se moci násilí a dokázali postupně nalézt účinné prostředky k tomu, aby vydali svědectví pravdě. To protivníka odzbrojilo. Násilí má totiž vždy potřebu zaštitit se lží. Předstírá, i když klamně, že má na zřeteli nějakou obranu práva nebo odvrácení cizí hrozby.^[54] Děkuji Bohu za to, že v době těžké zkoušky posílil srdce lidí a prosím ho, aby se tento příklad uplatnil i na jiných místech a v jiných situacích. Kéž se lidé naučí nenásilně bojovat za spravedlnost, zřící se ve vnitřních sporech třídního boje a v mezinárodních konfliktech války!

24. Druhou příčinou krize je bezpochyby nevhodnost hospodářského systému. Nejde zde pouze o technický problém, nýbrž spíše o důsledky porušování lidských práv na hospodářskou iniciativu, na vlastnictví a na svobodu v hospodářské oblasti. K tomu se pojí kulturní a národní dimenze. Člověka nelze chápat jednostranně z hlediska hospodářského ani z hlediska příslušnosti k určité třídě. Člověka lze nejuplněji pochopit, pohlížíme-li na něho v kontextu jeho kultury, to znamená na to, jak se projevuje svou řečí, historií a základními postoji v rozhodujících životních událostech, ve zrození, v lásce, ve smrti. Středem každé kultury je postoj, který člověk zaujímá k největšímu tajemství: k tajemství Boha. Kultury jednotlivých národů jsou v zásadě pouze rozdílnými způsoby, jak se lidé ptají po smyslu

vlastní existence; je-li tato otázka vyloučena, kultura a morálka národů degeneruje. Proto se boj na obranu lidské práce spontánně spojil s bojem za kulturu a práva národa.

Pravou příčinou událostí poslední doby je však duchovní prázdnota vyvolaná ateismem. Ponechala mladé generace bez orientace a nežádka je spíše přivedla k tomu, že při nepotlačitelném hledání vlastní identity a smyslu života znovu objevily náboženské kořeny svých národních kultur a osobu Krista jako jedinou odpověď na touhu po štěstí, pravdě a lásce, přebývající v srdci každého člověka. Tomuto hledání vycházelo vstříc svědectví všech těch, kdo za obtížných okolností a přes pronásledování zůstali věrni Bohu. Marxismus sliboval, že vypudí z lidského srdce touhu po Bohu. Výsledky ale dokázaly, že se to nemůže podařit, aniž by přitom bylo zničeno i samo srdce.

25. Události roku 1989 jsou dokladem vítězství vůle k jednání a evangelijního ducha nad protivníkem, který byl odhodlán nedat se omezovat mravními normami. Jsou varováním pro všechny, kteří ve jménu politického realismu chtějí z politiky vypudit právo a morálku. Boj, který vedl ke změnám roku 1989, jistě vyžadoval čistotu úmyslů, umírněnost, utrpení a oběti. Vznikl v jistém smyslu i z modlitby a nebyl by myslitelný bez bezmezné důvěry v Boha, Pána dějin, který má v rukou lidská srdce. Tím, že člověk připojí své utrpení za pravdu a svobodu k utrpení Krista na kříži, je schopen uskutečnit zázrak míru a rozpoznat úzkou stezku mezi zbabělostí, která vede ke zlu, a násilím, které si sice namlouvá, že proti zlu bojuje, ve skutečnosti je však zhoršuje.

Nesmíme ovšem přehlížet četné podmínky, na nichž závisí svoboda jednotlivce. Tyto podmínky svobodu ovlivňují, ale neurčují. Více či méně usnadňují její uplatňování, ale nemohou ji zničit. Nejen z etického hlediska není dovoleno přehlížet povahu člověka, který byl stvořen ke svobodě. Prakticky to vůbec není možné. Tam, kde se společnost organizuje tak, že je legitimní prostor svobody svévolně omezován nebo dokonce zničen, se společenský život postupně rozpadá a nakonec zaniká.

Člověk stvořený ke svobodě v sobě nese ránu prvotního hříchu, která ho neustále nutká ke zlu, a člověk proto potřebuje vykoupení. Toto učení není jen *podstatnou součástí křesťanského Zjevení*, ale má i velkou hermeneutickou hodnotu, protože pomáhá pochopit realitu člověka. Člověk tíhne k dobru, je však schopen i zlého; může se povznést nad svůj bezprostřední zájem, přesto jím však zůstává vázán. Společenské zřízení bude tím stabilnější, čím více bude k této skutečnosti přihlížet a nebude osobní zájem stavět proti zájmu celé společnosti, nýbrž bude, pokud možno, usilovat o plodnou spolupráci. Tam, kde je zájem jednotlivce násilně potlačován, je nahrazen tíživým systémem byrokratické kontroly, která vysouší zdroje iniciativy a tvůrčích sil. Domnívají-li se lidé, že už znají tajemství dokonalého společenského řádu, který znemožňuje zlo, věří také, že při jeho uskutečňování smějí použít každý prostředek, i násilí a lež. Politika se pak stává "světovým náboženstvím", které si namlouvá, že vytvoří ráj na zemi. Nikdy však nebude možno zaměňovat nějakou politickou společnost, která má svou samostatnost a své vlastní zákony^[55], s královstvím nebeským. Biblické podobenství o dobrém semenu a pleveli (srov. Mt 13, 24-30; 36-43) nás ale učí, že jen Bohu přísluší oddělovat syny Království od synů Zlého a že tento soud se uskuteční až na

konci všech časů. Tím, že si člověk osobuje právo vynášet tento soud již nyní, staví se na místo Boha a protiví se jeho trpělivosti.

Obětováním Krista na kříži bylo vítězství království nebeského dobytou jednou provždy. Být křesťanem však vždy znamená bojovat proti pokušení a moci zla. Teprve na konci dějin přijde Pán ve své slávě k poslednímu soudu (srov. Mt 25,31) a vytvoří nové nebe a novou zemi (srov. 2 Petr 3,13; Zj 21,2). Dokud však trvají dějiny, sváří se v lidském srdci dobro se zlem.

To, co nás Písmo učí o určení království nebeského, není bez důsledků pro život světských společenství, která náležejí k pozemské skutečnosti se vši nedokonalostí a pomíječností, již je zatížena. Království nebeské, které *je* ve světě přítomno, aniž by bylo z tohoto světa, osvětluje řád lidské společnosti, zatímco síly milosti ji pronikají a pozvedají. Tak jsou požadavky důstojné společnosti lépe pochopeny, omyly napraveny a posílána odvaha konat dobro. K tomuto úkolu evangelijního oživení lidského světa jsou spolu se všemi lidmi dobré vůle vyzýváni křesťané, a zvláště laici.^[56]

26. Události roku 1989 se odehrávaly převážně v zemích východní a střední Evropy; mají však celosvětový význam, protože z nich vycházejí kladné i záporné důsledky, které se dotýkají celé lidské rodiny. Tyto důsledky nemají mechanický nebo fatalistický charakter, nýbrž apelují na lidskou ochotu spolupracovat na spasitelském plánu Boha, který tvoří dějiny.

Prvním důsledkem bylo v některých zemích *sblížení církve a dělnického hnutí*, k němuž došlo na základě mravní a výslovně křesťanské reakce na všeobecně panující nespravedlnost. V přesvědčení, že by si proletáři, aby mohli účinněji bojovat proti útlaku, měli osvojit materialistické hospodářské teorie, se toto hnutí zhruba na sto let dostalo pod nadvládu marxismu. V krizi marxismu se opět spontánně vynořují formy dělnického uvědomění, vyjadřující požadavek spravedlnosti a uznání důstojnosti práce, která odpovídá sociálnímu učení církve.^[57] Dělnické hnutí vyústí v obecnější hnutí pracujících a lidí dobré vůle za osvobození člověka a potvrzení jeho práv. Zachvacuje dnes mnoho zemí a je daleko toho, aby se stavělo proti katolické církvi – pohlíží na tuto církev se zájmem. Krize marxismu neodstraňuje nespravedlnost a útlak ve světě, jichž marxismus využíval jako svého nástroje a zajišťoval si tak trvalou moc. Všem, kdo dnes hledají novou a pravdivou teorii a praxi osvobození, nabízí církev nejen své sociální učení a celé své poselství o člověku, vykoupeném v Kristu, nýbrž i svou konkrétní podporu a pomoc v boji proti vylučování ze společnosti a proti utrpení.

Poctivá snaha stát na straně utlačovaných a nestát stranou běhu dějin svedla v nedávné minulosti mnoho věřících k tomu, že nejrůznějšími způsoby usilovali o nereálný kompromis mezi marxismem a křesťanstvím. Naše doba je na nejlepší cestě překonat všechno to, co bylo na těchto pokusech nepřijatelné, a má tendenci opět uplatňovat pozitivní hodnotu pravé teologie dokonalého osvobození člověka.^[58] Z tohoto hlediska se ukazuje, že události roku 1989 jsou významné i pro země třetího světa, které hledají cestu svého rozvoje, tak jako ji hledaly země střední a východní Evropy.

27. Druhý důsledek se týká národů Evropy. V letech komunistické nadvlády a již i předtím byla na nich spáchána četná individuální a sociální, regionální a národní bezpráví.

Nahromadilo se mnoho nenávisti a hněvu. Hrozí nebezpečí, že po pádu diktatury tyto pocity nenávisti a hněvu znovu ožijí a vyvolají vážné konflikty a velké utrpení, pokud poleví morální síla a cílevědomá snaha vydávat svědectví pravdě. Lze si přát, aby především v srdcích těch, kdo bojují za spravedlnost, netriumfovala nenávist a násilí a aby ve všech sílil duch míru a odpuštění.

Je však nutno podniknout konkrétní kroky k vytvoření či posílení mezinárodních struktur, které by mohly odpovídajícím smířícím výrokem zasáhnout v případě mezinárodního konfliktu. Tak budou každému národu zaručena jeho práva a zároveň budou na základě spravedlivé dohody a mírového urovnání zaručena práva národů ostatních. To vše je zvláště nutné pro evropské národy, které jsou spolu těsně spojeny poutem společné kultury a tisícileté historie. K morální a hospodářské obnově zemí, které svrhly komunismus, je zapotřebí velkého úsilí. Dlouho byly deformovány ty nejzákladnější hospodářské vztahy. Základní činnosti hospodářského života jako spolehlivost, poctivost a píle byly zneuctěny. Je třeba trpělivě materiální i duchovní obnovy. Národy vyčerpané dlouholetým odříkáním zároveň požadují na svých vládách hmatatelné a rychlé zvyšování blahobytu a přiměřené uspokojování oprávněných potřeb.

Pád marxismu měl přirozeně dalekosáhlý dopad na rozštěpení světa na izolované a žárlivě spolu soupeřící okruhy. Jasněji poukázal na skutečnost vzájemné závislosti národů a rovněž na skutečnost, že lidská práce je od přírody určena k tomu, aby národy spojovala, nikoliv aby je rozdělovala. Mír a blaho jsou statky náležející celému lidskému pokolení. Nelze jich požívat řádně a nadlouho, pokud jsou dosaženy nebo udržovány na úkor jiných národů nebo států, pokud jsou porušována jejich práva nebo pokud se jim brání využívat zdroje blahobytu.

28. Pro některé země Evropy v jistém smyslu začíná vlastní poválečné období. Radikální přestavba dosavadního kolektivního hospodářství s sebou nese problémy a oběti, které lze srovnat s problémy a obětmi západních zemí světadílu při jejich obnově po druhé světové válce. Je jen správné, že jsou bývalé komunistické země ve svých nynějších obtížích podporovány solidární pomocí ostatních národů. Musejí přirozeně samy jako první pracovat na svém rozvoji, je však třeba dát jim k tomu odpovídající možnosti. To je možné jen s pomocí ostatních zemí. Nynější situace, vyznačující se obtížemi a nedostatky, je důsledkem historického procesu, v němž byly bývalé komunistické země většinou objektem, a nikoliv subjektem. Nalézají se tedy v této situaci nikoli na základě svého svobodného rozhodnutí nebo následkem omylů, jichž se dopustily, nýbrž v důsledku tragických historických událostí, které jim byly násilím vnuceny a které jim zabránily ubírat se cestou hospodářského a společenského rozvoje.

Pomoc ostatních, především evropských zemí, které se na těchto dějinách podílely a jsou za ně spoluodpovědné, odpovídá závazku spravedlnosti, ale i zájmu a obecnému blahu Evropy. Evropa nebude moci žít v míru, budou-li čtené konflikty, které se projeví jako následek minulosti, zostřovány hospodářským úpadkem, vnitřním neklidem a zoufalstvím.

Tento požadavek však nesmí svádět k oslabování snah o podporu a pomoc zemím třetího světa, které často trpí ještě větší bídou a nouzí.^[59] Je naopak zapotřebí mimořádného úsilí, aby byly zdroje, kterých není ve světě nedostatek, využívány k hospodářskému růstu a rozvoji

všech. Je třeba nově definovat priority a hodnotové stupnice, jež se stanou základem hospodářských a politických rozhodnutí. Likvidací obrovského vojenského potenciálu, který byl vybudován v konfliktu mezi Východem a Západem, lze uvolnit značné prostředky. Lze je ještě podstatně zvýšit, podaří-li se nahradit války účinným postupem při řešení konfliktů a uplatnit tak princip kontroly a omezování zbrojení ve spojení s vhodnými opatřeními proti obchodu se zbraněmi i v zemích třetího světa.^[60] Především je však nutné upustit od způsobu myšlení, který pohlíží na chudé této země – jednotlivce i národy – jako na břímě a jako na nežádoucí osoby, které chtějí konzumovat to, co jiní vyrobili. Chudí požadují právo podílet se na využívání materiálních statků a uplatnit své pracovní schopnosti při budování spravedlivějšího a šťastnějšího světa pro všechny. Pozvednutí chudých je velkou příležitostí k mravnímu, kulturnímu a hospodářskému růstu celého lidstva.

29. A konečně nelze chápat rozvoj výhradně ekonomicky, nýbrž ve všelidském smyslu.^[61] Nejde o to, prostě pozvednout všechny národy na úroveň, již se dnes těší nejbohatší země. Jde spíše o to, solidární spoluprací budovat důstojnější život, účinně zvyšovat důstojnost a tvůrčí schopnosti každého jednotlivce, rozvíjet jeho schopnost odpovědět na své poslání, a tím i na výzvu Boží v něm obsaženou. Vrcholem rozvoje je uplatňovat právo a povinnost hledat Boha, poznávat ho a žít podle těchto poznatků.^[62] V totalitních a autoritářských režimech byla zásada přednosti moci před rozumem hnána do krajnosti. Člověk byl násilím nucen přijímat světový názor, k němuž nedospěl úsilím vlastního rozumu a využíváním vlastní svobody. Tuto zásadu je třeba odvrhnout. *Práva lidského svědomí*, které je povinováno pouze pravdě jak přirozené, tak zjevené, musejí být opět plně uplatňována. V uznání těchto práv tkví významný základ každého skutečně svobodného politického řádu.^[63] Dnes je důležité znovu potvrdit platnost této zásady ze tří důvodů:

- a) Staré formy totalitarismu a autoritářství ještě nejsou zcela poraženy a hrozí nebezpečí jejich opětného oživení. To nutí k obnovení úsilí o spolupráci a solidaritu mezi všemi zeměmi.
- b) V průmyslových zemích občas vládne přílišná propagace čistě utilitaristických hodnot, spojená s uvolněním pudů a s touhou po bezprostředním požitku, což v životě téměř znemožňuje rozpoznání a uznání hierarchie hodnot.
- c) V některých zemích se projevují nové formy náboženského fundamentalismu. Zastřeně, ale často i otevřeně se občanům jiného vyznání brání ve svobodném uplatňování jejich občanských a náboženských práv. Omezuje se právo církve svobodně hlásat evangelium a lidem, kteří tomuto poselství naslouchají, se zakazuje je přijímat a obracet se ke Kristu. Bez respektování přirozeného základního práva, poznat pravdu a žít podle ní, není skutečného pokroku. Z tohoto práva vyplývá jako jeho uplatnění a prohloubení právo svobodně objevovat a přijímat Ježíše Krista, který je skutečné dobro člověka.^[64]

IV. kapitola

Soukromé vlastnictví a univerzální určení statků

30. V encyklice *Rerum novarum* Lev XIII. různými argumenty důrazně prosazoval proti socialismu své doby přirozený charakter práva na soukromé vlastnictví.^[65] Toto právo, zásadní pro samostatnost a rozvoj člověka, hájí církve dodnes. Stejně tak učí, že vlastnictví statků není absolutním právem, nýbrž že už vzhledem ke své povaze v sobě nese své vlastní hranice.

Současně s hlásáním práva na soukromé vlastnictví papež s touž důrazností konstatoval, že volné "používání" statků je podřízeno původnímu společnému určení vytvořených statků podle vůle Ježíše Krista vyjádřené v evangeliu. Lev XIII. napsal: "A tak lidem bohatým se dostává napomenutí ... že nezvyklé hrozby Ježíše Krista (jim) mají vlévat ... bázeň, že s největší přísností musejí jednou Bohu Soudci skládat účty z toho, jak používali svých statků." Dále dodal, cituje svatého Tomáše Akvinského: "Když se však tážeme, jak se má statků používat, církve bez jakýchkoli rozpaků odpovídá: 'Člověk nemá vnější statky vlastnit tak, jako by byly jen a jen jeho, nýbrž jako by byly společné, totiž tak, že z nich ochotně uděluje lidem v nouzi.'"^[66]

Nástupci Lva XIII. převzali tuto dvojí výpověď: nutnost, a tím i přípustnost soukromého vlastnictví, a zároveň hranice, jimiž je omezováno.^[67] Také 2. vatikánský koncil znovu přednesl tradiční učení slovy, která zasluhují, abychom je přesně zopakovali: "Člověk, který těchto statků užívá, se musí na věci právem držené dívat nejen jako na své vlastní, ale též jako na společné, a to v tom smyslu, aby mohly být nejen k jeho vlastnímu prospěchu, ale i k prospěchu druhých." A dále se říká: "Soukromé vlastnictví nebo určitá držba vnějších statků poskytují každému nutný prostor pro jeho osobní a rodinnou nezávislost, a proto se musí považovat za jakési prodloužení lidské svobody. Soukromé vlastnictví má také společenskou povahu, a to ze své podstaty, která se zakládá na zákoně společenského určení statků."^[68] Tutéž poučku jsem již dříve uvedl v projevu na III. konferenci latinskoamerických biskupů v Pueble a později v encyklikách *Laborem exercens* a *Sollicitudo rei socialis*.^[69]

31. Čteme-li toto učení o právu na vlastnictví a o společném určení statků znovu s přihlédnutím k naší době, lze si klást otázku po původu statků, které tvoří obživu člověka, uspokojují jeho potřeby a jsou předmětem jeho práva.

Původním zdrojem všech statků je čin samotného Boha, který stvořil svět a člověka a dal člověku zemi, aby si ji podmanil svou prací a užíval jejích plodů (srov. Gn 1, 28-29). Bůh daroval zemi celému lidskému pokolení, aby dávala obživu všem jeho členům, aniž by někoho vylučoval nebo zvyhodňoval. *V tom je jádro univerzálního určení pozemských statků.* Země je na základě své plodnosti a schopnosti uspokojovat lidské potřeby prvním darem Boha pro obživu člověka. Země však nedává své plody bez zvláštní odpovědi člověka na dar Boží, neboli bez práce. Prací se člověku daří s využitím svého rozumu a svobody podmaňovat si zemi a činit z ní svůj důstojný příbytek. Tak si člověk přivlastňuje část země, kterou získal svou prací. V tom tkví původ soukromého vlastnictví. Člověk má přirozeně také povinnost nebránit tomu, aby také jiní získali podíl na Božím daru, ba musí s nimi spolupracovat, aby společně vládli celé zemi.

V historii nalezneme na počátku každé lidské společnosti vždy oba tyto faktory: *práci a zemi*. Ne vždy jsou však v témže vzájemném poměru. Dříve se *přirozená plodnost země* jevila jako hlavní faktor bohatství, jímž také byla, zatímco práce byla jakousi pomocí a podporou této plodnosti. Dnes se však *lidská práce* stává stále důležitější jako výrobní faktor duchovního a hmotného bohatství. Kromě toho se ukazuje, že práce jednoho a práce ostatních do sebe navzájem zasahují a vzájemně se prolínají. Pracovat znamená dnes více než kdy dříve *pracovat s ostatními a pracovat pro ostatní*: pracovat znamená dělat něco pro někoho. Práce je tím plodnější a produktivnější, čím více je člověk schopen rozpoznat produktivitu země a skutečné potřeby druhého člověka, pro něhož je práce konána.

32. Zejména v dnešní době však existuje ještě jiná forma vlastnictví, neméně významná než vlastnictví půdy: je to *vlastnictví vědomostí, techniky a dovedností*. Bohatství průmyslových států se zakládá z mnohem větší části na tomto druhu vlastnictví než na vlastnictví přírodních zdrojů.

Již jsme poukázali na to, že *člověk pracuje spolu s ostatními lidmi*, že se podílí na "společenském díle", které zahrnuje stále širší okruh lidí. Vyrábí-li někdo určitý výrobek, nečiní tak jen pro osobní spotřebu, nýbrž většinou proto, aby ho mohli užívat ostatní, poté, co zaplatí spravedlivou cenu, dohodnutou svobodným jednáním. Právě schopnost včas rozpoznat potřeby ostatních lidí a kombinace nejvhodnějších výrobních faktorů pro jejich uspokojování je významným zdrojem bohatství v moderní společnosti. Mnoho druhů zboží by vůbec nebylo možné efektivně vyrábět pracovní silou jednotlivce, nýbrž pro jeden a týž cíl je zapotřebí spolupráce mnohých. Organizovat takový výrobní proces, plánovat délku jeho trvání, starat se o to, aby s přijetím nezbytných rizik vyhovoval uspokojování potřeb – i to je zdrojem bohatství dnešní společnosti. *Úloha* organizované a tvůrčí *lidské práce* je stále zřetelnější a důležitější. Stejně zjevný je však význam *hospodářské iniciativy a soukromého podnikání* jako podstatné součásti této práce.^[70]

Tento proces, jež konkrétně ukazuje pravdu o člověku, kterou křesťanství zastávalo odedávna, musíme pozorně sledovat a být mu příznivě nakloněni. Nejdůležitějším zdrojem je pro člověka spolu se zemí *člověk sám*. Jeho rozum odhaluje produktivitu země a rozmanitost forem, jimiž lze uspokojovat lidské potřeby. Jeho organizovaná práce v solidární spolupráci mu umožňuje vytvářet stále rozsáhlejší a spolehlivější pracovní společenství k přeměně přírodního a lidského životního prostředí. Do tohoto procesu jsou zapojeny významné ctnosti jako píle, obezřetnost při podstupování předvídatelných rizik, spolehlivost a věrnost v mezilidských vztazích, vytrvalost při realizaci obtížných a bolestných, pro *pracovní společenství* však nezbytných rozhodnutí a při překonávají případných ran osudu.

Moderní *podnikové hospodářství* obsahuje veskrze pozitivní aspekty. Jejich základem je svoboda člověka, která se uplatňuje v hospodářství stejně jako v mnoha dalších oblastech. Hospodářství je součástí mnohostranného lidského konání a platí v něm, stejně jako v každém jiném odvětví, právo na svobodu a povinnost této svobody odpovědně využívat. Zde však existují specifické rozdíly mezi tendencemi moderní společnosti a společností nedávno i dříve minulých. Zatímco dříve byla rozhodujícím výrobním faktorem *půda* a později *kapitál*, chápaný jako souhrn strojů a výrobních prostředků, dnes je stále více rozhodujícím

faktorem *sám člověk*, to jest jeho schopnost myšlení, která se projevuje ve formě vědeckého poznání, jeho schopnost organizovat se na základě solidarity a rozpoznávat a uspokojovat potřeby jiných lidí.

33. Je však nutno poukázat na nebezpečí a problémy související s tímto procesem. Mnoho lidí, pravděpodobně je jich většina, dnes nedisponuje prostředky, které by jim umožňovaly důstojně se zapojit do podnikového systému, v němž práce zaujímá skutečné ústřední postavení. Nemají možnost získat základní poznatky, které by jim umožnily projevit své tvůrčí schopnosti a zvýšit svou výkonnost. Nemají příležitost vstoupit do přediava komunikace a vztahů, jež by jim umožnily zakusit pocit, že jejich schopnosti jsou uznávány a využívány. Zkrátka: i když nejsou přímo vykořisťováni, žijí nadále na okraji společnosti; hospodářský rozvoj jde mimo ně, nebo dokonce ještě více omezuje již beztak těsný prostor jejich tradičního získávání existenčních prostředků. Tito lidé, neschopni odolat konkurenci zboží vyráběného novými způsoby a odpovídajícího potřebám, které byli dříve zvyklí uspokojovat běžnými organizačními formami, přitahováni leskem bohatství stavěného na odív, ale pro ně nedosažitelného, a zároveň sužováni nouzí, se tísní ve městech třetího světa, kde jsou často vytrženi ze svých kulturních kořenů a vystaveni hrozcí nejistotě bez možnosti integrace. Není jim de facto přiznávána lidská důstojnost a mnohdy se projevují snahy eliminovat je z dějin násilnou, člověka nedůstojnou kontrolou porodnosti.

Mnozí další, i když nejde o lidi zcela na okraji společnosti, žijí v prostředí, kde naprosto převládá boj o holé přežití. Dosud tam vládou pravidla kapitalismu grüunderského období s nelítostností, která si v ničem nezadá s nejtemnějšími lety první fáze industrializace. V jiných případech je stále základním faktorem hospodářského pokroku půda. Ti, kteří ji obdělávají, jsou však vyloučeni z jejího vlastnictví a jsou v postavení polovičních otroků.^[71] V těchto případech lze dnes stejně jako v době vzniku encykliky *Rerum novarum* hovořit o nelidském vykořisťování. Přes velké změny, které se odehrály ve vyspělých společnostech, nejsou lidské nedostatky kapitalismu a z nich plynoucí vláda věcí nad lidmi zdaleka překonány. Pro chudé přibyl k nedostatku hmotných statků i nedostatek vědění a vzdělání, který jim znemožňuje vymanit se z jejich ponižující poroby.

V podobných podmínkách bohužel stále ještě žije velká většina obyvatel třetího světa. Bylo by však nepřesné chápat třetí svět pouze v prostorovém smyslu. V některých oblastech a v některých sociálních sférách tohoto "světa" byly zahájeny rozvojové programy, které se zaměřovaly na zhodnocování ne tak hmotného bohatství, jako spíše "lidských schopností".

Ještě před několika lety se tvrdilo, že vývoj závisí na izolaci nejchudších zemí od světového trhu a na tom, že se budou spoléhat jen na své vlastní síly. Nejnovější zkušenosti však prokázaly, že země, které byly izolovány, trpěly stagnací a úpadkem; rozvíjely se naproti tomu ty země, kterým se podařilo zapojit se do mezinárodních hospodářských vztahů. Zdá se tedy, že největším problémem je získat přiměřený přístup na mezinárodní trhy, takový, který se nezakládá na jednostranné zásadě využívání přírodních zdrojů, nýbrž na zhodnocování zdrojů lidských.^[72]

Aspekty třetího světa se však projevují i v průmyslových zemích, tam, kde nepřetržitá změna výrobních způsobů a spotřebního chování znehodnocuje již získané poznatky a dlouholeté profesionální zkušenosti a vyžaduje neustálou snahu o rekvalifikaci a přizpůsobování. Ti, kterým se nepodaří udržet krok s dobou, jsou snadno vytlačeni na okraj. Spolu s nimi se do okrajových skupin dostávají staří lidé, mladí, kterým se nepodaří zapojit se do společnosti, sociálně slabí občané vůbec a takzvaný čtvrtý svět. Rovněž situace žen není za těchto podmínek vůbec snadná.

34. Zdá se, že jak na úrovni jednotlivých států, tak i v mezinárodních vztazích je *volný trh* neúčinnějším nástrojem k využívání zdrojů a k nejlepšímu uspokojování potřeb. Platí to ovšem jen pro potřeby, které lze "zaplatit", které tedy mají kupní sílu, a pro zdroje, které jsou "prodejně", a proto mohou dosáhnout přiměřené ceny. Existují však nesčetné lidské potřeby, které nelze pojímat tržně. Je přísnou povinností spravedlnosti a pravdy zabránit tomu, aby základní lidské potřeby zůstaly neuspokojeny a aby lidé takto postižení strádali. Těmto potřebným lidem je nutno pomoci získat patřičné vzdělání, pomoci zapojit se do mezilidských vztahů, rozvíjet vlohy k lepšímu uplatňování jejich schopností a rozmnožení prostředků. Ještě před logikou směny stejných hodnot a forem spravedlnosti, jimiž se tato směna řídí, existuje něco, *co člověku přísluší jako člověku*, neboli na základě jeho jedinečné důstojnosti. Toto něco, co mu patří, je nerozlučně spjato s možností přežít a aktivně přispět k obecnému blahu lidstva.

Cíle vytčené v encyklice *Rerum novarum* ve snaze zabránit tomu, aby lidská práce a sám člověk byli degradováni na úroveň pouhého zboží, si v souvislosti s třetím světem dodnes zachovaly plnou platnost (v mnoha případech nebylo dosud tohoto cíle dosaženo): mzda přiměřená potřebám rodiny; sociální pojištění pro stáří a nezaměstnanost; zajištění přiměřených pracovních podmínek.

35. Zde se pro odbory a pro další organizace dělníků, hájící jejich práva a chránící jejich subjektivitu, otevírá velké a plodné *pole nasazení a boje* ve jménu spravedlnosti. Tyto organizace však mají současně významnou kulturní úlohu, neboť přispívají k tomu, aby se dělníci plnohodnotně a důstojně podíleli na životě národa a jeho rozvoji.

V tomto smyslu lze právem hovořit o boji proti hospodářskému systému chápanému jako metoda, která chce udržet absolutní nadvládu kapitálu, vlastnictví výrobních prostředků a pudy nad svobodnou subjektivitou lidské práce.^[73] Pro boj proti takovému systému se jako alternativní model nehodí socialistický systém, který ve skutečnosti není ničím jiným než státním kapitalismem. Alternativou by mohlo být *společenské zřízení svobodné práce, podnikání a účasti*, které se naprosto nestaví proti trhu, nýbrž požaduje, aby byl přiměřeně usměrňován státem tak, aby bylo zaručeno uspokojování základních potřeb celé společnosti.

Církev uznává oprávněnou *funkci zisku* jako indikátoru prosperity podniku. Vyrábí-li podnik se ziskem, znamená to, že se správně uplatňují výrobní faktory a náležitě uspokojují lidské potřeby. Zisk však není jedinou známkou stavu podniku. Hospodářská bilance může být v pořádku, ale lidé, kteří představují nejcennější jmění podniku, jsou pokořováni a jejich důstojnost je zraňována. To je nejen morálně nepřijatelné, ale musí se to v dlouhodobém výhledu negativně projevit i na hospodářském výkonu podniku. Účelem podniku není jen

vytvářet zisk, ale i *uskutečňovat společenství lidí*, kteří se různými způsoby snaží uspokojovat své základní potřeby a zároveň tvoří zvláštní skupinu sloužící celé společnosti. Zisk je regulátorem podniku, ne však jediným. Pojí se k němu i *jiné morální a lidské faktory*, které jsou z dlouhodobého hlediska pro život podniku přinejmenším stejně důležité.

Z toho je vidět, jak neudržitelné je tvrzení, že po porážce takzvaného "reálného socialismu" zbývá jako jediný hospodářský model kapitalismus. Je třeba prolomit bariéry a monopoly, které tolika národům brání podílet se na rozvoji. Je třeba zajistit pro všechny, jednotlivce i národy, základní podmínky účasti na rozvoji. Tento cíl vyžaduje plánované a odpovědné úsilí celého mezinárodního společenství. Silnější státy musejí poskytnout slabým příležitost začlenit se do mezinárodního života a slabé musejí být schopny této nabídky využít. Musejí proto vyvinout nezbytné úsilí a přinést nutné oběti tím, že zajistí politickou a hospodářskou stabilitu, bezpečnost pro budoucnost, podporu schopností vlastních dělníků a výchovu schopných podnikatelů, vědomých si vlastní odpovědnosti.^[74]

Všechny pozitivní snahy v tomto ohledu dnes brzdí dosud z velké části nevyřešený problém zahraniční zadluženosti nejchudších zemí. Zásada, že dluhy se musejí platit, je jistě správná. Není však dovoleno vyžadovat nebo nárokovat splácení dluhů, pokud by to nutilo k politickým opatřením, jež by dohnala celé národy k hladu a k zoufalství. Nelze požadovat, aby byly nahromaděné dluhy spláceny za nepředstavitelných obětí. V takových případech je nutné – jak se to ostatně již někdy děje – nalézt formy zmírnění, odkladu nebo umořování dluhů, slučitelné se základním právem národů na existenci a rozvoj.

36. Nyní je třeba poukázat na zvláštní problémy a nebezpečí, projevující se v hospodářství průmyslových zemí s jejich specifickými vlastnostmi. Na dřívějších stupních vývoje žil člověk vždy pod tlakem nouze. Jeho potřeby byly skromné a do určité míry byly dány již jeho fyzickou stavbou. Hospodářská činnost se omezovala na uspokojování těchto potřeb. Problém dnes nespočívá pouze v nabídce dostatečného množství zboží, nýbrž i v *poptávce po kvalitě*: kvalitě vyráběného a spotřebovávaného zboží, vyžadovaných služeb, životního prostředí a života vůbec.

Požadavek kvalitativně uspokojivějšího a bohatšího života je sám o sobě oprávněný, je však přitom třeba zdůraznit novou odpovědnost a nová nebezpečí, jež s touto historickou fází souvisejí. Ve způsobu, jakým nové potřeby vznikají a jsou definovány, se vždy projevuje i více či méně výstižné pojetí člověka a jeho skutečného blaha. Rozhodnutí pro určité formy výroby a spotřeby vyjadřuje vždy i určitou kulturu jako celkové pojetí života. Zde vzniká *jev konzumismu*. Při objevování nových potřeb a nových možností jejich uspokojování je třeba se nechat vést obrazem člověka, který respektuje všechny dimenze svého bytí a staví vnitřní a duchovní stránky nad hmotné a pudové. Je-li člověk naproti tomu ponechán přímo svým pudům, bez uznání hodnot svého svědomí a svobod, mohou se vytvořit *konzumní návyky a způsoby*, které jsou objektivně nepřijatelné a nezřídka škodí tělesnému a duševnímu zdraví. Sám hospodářský systém nemá žádná kritéria, která by umožňovala jednoznačně odlišovat nové a vyšší formy uspokojování lidských potřeb od nových, uměle vytvářených potřeb, které brání vývoji zralé osobnosti. Je proto naléhavě zapotřebí *rozsáhlého výchovného a kulturního úsilí*, zaměřeného na výchovu konzumenta k odpovědnému spotřebitelskému chování, které

zahrnuje výrazné vědomí odpovědnosti u výrobců a především u pracovníků sdělovacích prostředků, jakož i nutné zásahy státních úřadů.

Křiklavým příkladem umělé spotřeby, která se obrací proti zdraví a důstojnosti člověka a kterou jistě nelze snadno dostat pod kontrolu, jsou drogy. Jejich rozšíření je známkou vážné funkční poruchy společenského systému a rovněž výrazem materialistického a v určitém smyslu destruktivního pojetí lidských potřeb. Schopnost obnovy svobodného hospodářství se tak nakonec realizuje jednostranně a nedostatečně. Drogy se stejně jako pornografie a další formy konzumismu snaží vyplnit vzniklou duchovní prázdnotu a zneužívají přitom náchylnosti slabých.

Špatný není požadavek lepšího života, nýbrž životní styl, který předstírá, že je lepší, když se zaměřuje na vlastnění, a ne na bytí. Člověk chce mít více ne proto, aby více byl, nýbrž proto, aby samolibě konzumoval život.^[75] Je proto nutné usilovat o rozvoj životních způsobů, v nichž by určujícími prvky při rozhodování o spotřebě, šetření a investicích bylo hledání pravdy, krásy, dobra a spojení s ostatními v zájmu společného růstu. V této souvislosti nestačí připomenout pouze povinnost lásky k bližnímu, to znamená povinnost pomáhat vlastním "přebytkem," ale někdy i tím, čeho nemá člověk nazbyt, aby poskytl to, co je nezbytné pro život chudého člověka. Musíme poukázat i na to, že rozhodnutí investovat raději zde než onde, raději v tomto a ne v jiném sektoru, je vždy *i morálním a kulturním rozhodnutím*. Za předpokladu nezbytných hospodářských podmínek a politické stability určuje rozhodnutí investovat, to znamená dát nějakému lidu šanci zhodnotit svou vlastní práci, rovněž postoj sympatie a důvěry v Prozřetelnost. Právě v tom se projevuje lidská kvalita toho, kdo toto rozhodnutí činí.

37. Kromě problému konzumismu je velmi znepokojivá i *otázka ekologie*, která s ním těsně souvisí. Člověk, který je více v zajetí touhy po majetku a po požitku než po bytí a rozvoji, nemírně nedisciplinovaným způsobem spotřebovává zdroje země i zemi samu. Neuvážlivé ničení přirozeného životního prostředí se zakládá na dnes bohužel značně rozšířeném antropologickém omylu. Člověk, který odhalí svou schopnost měnit vlastní prací svět a v určitém smyslu ho nově "tvoří", zapomíná, že se to děje vždy jen na základě prvotního daru věcí od Boha.

Člověk míní, že může svévolně disponovat zemí a bezvýhradně ji podřizovat své vůli, jako by neměla svou vlastní podobu a své určení propůjčené jí dříve Bohem, které člověk může rozvíjet, které však nesmí zradit. Místo toho, aby plnil svůj úkol Božího spolupracovníka na díle stvoření, staví se člověk na místo Boha a vyvolává tím nakonec vzpouru přírody, která je jím více tyranizována než spravována.^[76]

V tomto postoji lze rozpoznat především ubohost či omezenost lidského pohledu. Člověk je v zajetí touhy vlastnit věci, místo aby je poměřoval pravdou; není schopen nesobeckého, nezištného, estetického postoje, vznikajícího z údivu nad bytím a krásou, který ve věcech viditelných umožňuje rozpoznat poselství neviditelného Boha Stvořitele. V této souvislosti si musí být dnešní člověk vědom svých povinností a úkolů vůči příštím generacím.

38. Kromě nesmyslného ničení přírodního životního prostředí je nutno zmínit se o ještě závažnějším ničení mravního prostředí; nevěnujeme mu ještě zdaleka potřebnou pozornost. Zatímco se oprávněně, i když mnohem méně než by bylo třeba, snažíme chránit životní podmínky ohrožených živočišných druhů, protože si uvědomujeme, že každý z nich svým dílem přispívá k všeobecné rovnováze na zemi, angažujeme se mnohem méně pro *zachování morálních podmínek věrohodné "humánní ekologie"*. Nejen zemi dal Bůh člověku, aby ji užíval s přihlédnutím k původnímu cíli tohoto statku, který mu byl darován. Bůh dal člověku také jeho samého, a proto musí člověk respektovat přirozené a morální struktury, jimiž byl vybaven. V této souvislosti je třeba se zmínit o vážných problémech moderní urbanizace, o nutnosti dbát, aby se při takovém urbanizačním úsilí řešily potřeby osobního života, a také o náležitém respektování "sociální ekologie" práce.

Člověk přijímá od Boha svou výsostnou důstojnost a s ní i schopnost překročit rámec každého společenského zřízení směrem k pravdě a k dobru. Je však současně ovlivňován společenskou strukturou, v níž žije, výchovou, které se mu dostalo, a životním prostředím. Tyto prvky mohou jeho život podle pravdy ulehčit, ale mohou mu i bránit. Rozhodnutí, na jejichž základě se utvářejí mezilidské vztahy, mohou produkovat specifické struktury hříchu bránící v plné realizaci těm, které nejrůznějším způsobem utiskují. Odstraňovat tyto struktury a nahrazovat je autentickými formami soužití je úkol, který vyžaduje odvahu a vytrvalost.^[71]

39. První a základní strukturou "mezilidské ekologie" je *rodina*, v jejímž lůně člověk získává rozhodující počáteční představy o pravdě a dobru, učí se, co znamená milovat a být milován a co konkrétně znamená být lidskou osobou. Mám přitom na mysli *rodinu založenou na manželství*, kde vzájemná oddanost muže a ženy vytváří životní atmosféru, do níž se dítě narodí a kde může rozvíjet své schopnosti, kde si je vědomo své důstojnosti a může se připravit na konfrontaci se svým jedinečným a neopakovatelným osudem. Často se však stává, že člověk ztrácí odvahu přijmout podmínky reprodukce života dané přírodou a nechá se svést k tomu, že na sebe a na svůj život pohlíží jako na sled senzací, které je třeba prožít, a ne jako na úkol, který je třeba splnit. Z toho vzniká nedostatek svobody a takový člověk se pak hrozí povinností pevně se spojit s jiným člověkem a zplodit děti, nebo má sklon pohlížet na partnera a děti jako na jednu z mnoha "věcí", které podle vlastní chuti může nebo nemusí mít a které se dostávají do konfliktu s jinými možnostmi.

Na rodinu je třeba znovu pohlížet jako na *svatyni života*. Je skutečně svatá: je místem, v němž může být život, dar Boží, přiměřeně přijímán a chráněn před nejrůznějšími útoky, jimž je vystaven, a kde se může rozvíjet v souladu s požadavky opravdového lidského růstu. Oproti takzvané kultuře smrti představuje rodina sídlo kultury života.

Zdá se, že lidský duch v této oblasti zdroje života mnohem více omezuje, potlačuje a ničí, bohužel až po celosvětově rozšířený potrat, než aby možnosti života otevíral a chránil. V encyklice *Sollicitudo rei socialis* byly velmi jasně kritizovány systematické kampaně zaměřené na kontrolu porodnosti. Na základě pokřiveného pojetí demografického problému a v ovzduší "absolutního nedostatku úcty k svobodnému rozhodování zúčastněných osob" jsou tyto osoby často vystavovány "bezohlednému nátlaku", aby se podrobily "této nové formě

útlaku"^[78]. Jde zde o politiku, která s pomocí nových technik rozšiřuje svůj akční rádius až po "válku chemickými zbraněmi" a otravuje život milionů bezbranných lidí.

Tato kritika není zaměřena ani tak proti hospodářskému systému jako spíše proti systému eticko-kulturnímu. Hospodářství je pouze jedním aspektem a jednou dimenzí mnohostranného lidského jednání. Je-li absolutizováno, stává-li se výroba a spotřeba zboží nakonec středem společenského života a v očích společnosti jedinou hodnotou, která není podřízena žádné jiné, nelze pro to hledat příčinu pouze v hospodářském systému samém, nýbrž ve skutečnosti, že celý sociálně-kulturní systém, zanedbávající mravní a náboženské dimenze, selhal a nyní je omezen pouze na produkci zboží a služeb.^[79]

Toto vše lze shrnout konstatováním, že hospodářská svoboda je pouze jedním prvkem svobody. Prohlásí-li se za samostatnou, neboli pohlíží-li se na člověka spíše jako na výrobce, respektive spotřebitele zboží, a ne jako na subjekt, který vyrábí a konzumuje proto, aby žil, ztrácí tato svoboda svůj nezbytný vztah k člověku, kterého nakonec odcizuje a utlačuje.^[80]

40. Je úkolem státu starat se o obranu a ochranu společných statků, jako je přírodní prostředí a vnější vazby člověka, jejichž zachování nemohou zaručit pouze tržní mechanismy. Stejně jako měl stát v dobách starého kapitalismu povinnost hájit základní práva práce, má nyní spolu s celou společností vzhledem k novému kapitalismu povinnost *hájit společné statky*, které mimo jiné vytvářejí rámec, v němž jedině může jednotlivec spravedlivým způsobem uskutečňovat své osobní cíle.

Zde se setkáváme s novou hranicí trhu. Existují společné a kvalitativní potřeby, které nelze uspokojit pomocí jeho mechanismů. Existují významné lidské požadavky, které se vymykají jeho logice. Existují statky, které na základě své povahy nemohou a nesmějí být prodávány ani kupovány. Tržní mechanismy určitě nabízejí jisté výhody. Pomáhají mimo jiné při lepším využívání zdrojů; podporují výměnu produktů a kladou do centra pozornosti vůli a preference člověka, které se setkávají ve smlouvě s vůlí a preferencemi jiného člověka. Tyto mechanismy však v sobě skrývají nebezpečí "zbožštění" trhu, který ignoruje existenci statků, jež podle své povahy nemohou být a ani nejsou pouhým zbožím.

41. Marxismus kritizoval kapitalistické buržoazní společnosti a vytýkal jim zpeněžování a odcizování lidské existence. Tato výtka bezesporu vychází z nesprávného a nepřesného chápání pojmu odcizení, který byl jednostranně odvozován z oblasti výrobních a vlastnických vztahů, to znamená, že mu bylo připisováno materialistické zdůvodnění. Kromě toho byla popírána oprávněnost a kladný význam tržních vztahů v jejich specifické oblasti. Proto marxismus tvrdí, že jen kolektivní společenské zřízení může toto odcizení odstranit. Historická zkušenost socialistických zemí smutným způsobem ukázala, že kolektivismus toto odcizení neodstraňuje, nýbrž ještě stupňuje, protože se v něm slučuje nedostatek nejnutnějších věcí a hospodářské selhání.

Marxistická analýza a zdůvodnění jsou nesprávné. Historická zkušenost Západu však ukazuje, že odcizení se ztrátou smyslu života je přesto danou realitou i v západních společnostech. Tam lze odcizení pozorovat ve spotřebě; člověk je vtahován do sítě nesprávných a povrchních uspokojení, místo aby se mu pomáhalo opravdově a konkrétně si uvědomit svou osobnost.

Toto odcizení se projevuje i v práci, která je organizována tak, aby přinášela co nejvyšší zisk, nikdo se však nestará o to, aby se dělník svou prací více či méně realizoval jako člověk podle toho, zda jeho podíl na opravdovém solidárním společenství roste nebo zda sílí jeho izolace v komplexu vztahů úporného konkurenčního boje a vzájemného odcizení, v němž je považován pouze za prostředníka, nikoli za cíl.

Pojem "odcizení" musíme vyvozovat z jeho křesťanského obsahového smyslu a opět v něm vidět záměnu prostředků a cílů. Vzdá-li se člověk uznání hodnoty a velikosti osoby své vlastní a ostatních, připravuje se ve skutečnosti o možnost těšit se z toho, že je člověk, a vstupovat do vztahů solidarity a pospolitosti s jinými lidmi, pro něž ho Bůh stvořil. Svobodným sebeobětováním se totiž člověk stává opravdu sám sebou.^[81] Toto obětování umožňuje člověku vlastní "schopnost transcendence". Člověk se nemůže zaprodát pouhé lidské projekci skutečnosti, abstraktnímu ideálu nebo nesprávným utopiím. Člověk jako osoba se může oddat pouze jinému člověku nebo jiným lidem a konečně Bohu, který je původcem jeho bytí a tím jediným, který jeho oddání může plně přijmout.^[82] Odcizuje se člověk, který odmítne překonat sám sebe a prožít zkušenost sebeobětování a vytvoření opravdového lidského společenství, orientovaného na poslední určení člověka. Tímto posledním cílem je ale sám Bůh. Odcizuje se společnost, která svým společenským uspořádáním, výrobou a spotřebou ztěžuje uskutečňování této oběti a vytvoření této mezilidské solidarity.

V západních společnostech bylo překonáno vykořisťování alespoň v těch formách, které analyzoval a popsal Karel Marx. Nebylo však překonáno odcizení v různých formách vykořisťování, kdy se lidé navzájem používají jako nástroje a při stále rafinovanějším uspokojování svých zvláštních a druhořadých potřeb jsou hluší k hlavním a skutečným potřebám, které by měly ovlivňovat rovněž druh a způsob uspokojování potřeb ostatních lidí.^[83] Člověk, který se stará pouze nebo převážně o majetek a požitky, který již není schopen ovládnout své pudy a vášně a poslušně je podřídit pravdě, nemůže být svobodný. *Poslušnost vůči pravdě o Bohu a o člověku* je prvním předpokladem svobody, protože člověku umožňuje uspořádat svá přání a druhy a způsoby svých uspokojení podle skutečné hierarchie, takže se pro něho vlastnictví věcí stává prostředkem růstu. Překážka tohoto růstu může vyvstat z manipulace vycházející od hromadných sdělovacích prostředků, které s téměř organizovanou úporností vnucují lidem módy a názorové trendy, aniž by bylo možné kriticky prověřit jejich předpoklady.

42. Vraťme se však k výchozí otázce: lze například říci, že po ztroskotání komunismu je kapitalismus vítězným společenským systémem a že je cílem úsilí zemí, které se snaží nově vybudovat své hospodářství a svou společnost? Je snad modelem, který má být nabídkou zemím třetího světa, hledajícím cestu skutečného hospodářského a společenského pokroku?

Odpověď je přirozeně složitá. Označuje-li se za "kapitalismus" hospodářský systém, který uznává základní a kladnou úlohu podniku, trhu, soukromého vlastnictví a z něho plynoucí odpovědnosti za výrobní prostředky a úlohu svobodných tvůrčích sil člověka v oblasti hospodářství, bude odpověď jistě kladná. Možná by bylo vhodnější hovořit o "podnikatelském hospodářství" nebo "tržním hospodářství" nebo prostě o "svobodném hospodářství". Chápe-li se však pod pojmem "kapitalismus" systém, v němž není hospodářská svoboda vázána

pevným právním řádem, který ji dává do služeb plné lidské svobody a který ji považuje za zvláštní dimenzi této svobody s jejím etickým a náboženským těžištěm, pak je odpověď rozhodně záporná.

Marxistické řešení ztroskotalo, ve světě však nadále existuje vyčleňování ze společnosti a vykořisťování, zvláště v rozvojových zemích, jakož i lidské odcizení, zvláště v průmyslových zemích; proti těmto jevům církev důrazně pozvedá svůj hlas. Masy lidí stále ještě žijí ve velké materiální a morální bídě. Zhroucení komunistického systému jistě v mnoha zemích odstraní překážky věcného a realistického přístupu k těmto problémům, to však k jejich řešení nestačí. Hrozí nebezpečí, že se rozšíří radikální kapitalistická ideologie, která odmítá se o těchto problémech byt i jen zmiňovat, protože se domnívá, že každý pokus vypořádat se s nimi je *předem* odsouzen k nezdaru, a ve slepé víře přenechá jejich řešení volnému rozvoji tržních sil.

43. Církev nepředkládá žádné vlastní modely. Konkrétní a úspěšné modely lze nalézt pokaždé pouze v rámci té které historické situace, úsilím všech odpovědných osob, které budou čelit konkrétním problémům ve všech jejich těsně propojených společenských, hospodářských, politických a kulturních aspektech.^[84] Tomuto úsilí nabízí církev jako *nezbytnou duchovní orientaci* své sociální učení, které – jak již bylo řečeno – uznává kladný význam trhu a podniku, zároveň však poukazuje na to, že oba tyto faktory musejí být nezbytně zaměřeny na obecné blaho. Uznává i oprávněnost snah dělníků o dosažení plného respektování vlastní důstojnosti a větší účasti na životě podniku. Přestože dělníci pracují společně s ostatními a pod vedením jiných, měli by přece jen v určitém smyslu "pracovat na vlastní věci"^[85] a využívat přitom své inteligence a svobody.

Všestranný rozvoj člověka v práci není v rozporu s požadavky vyšší produktivity a vyššího výtěžku práce. Naopak, dokonce je podporuje, přestože může oslabit stávající mocenské poměry. Na podnik nelze pohlížet výlučně jako na "kapitálovou společnost"; je to zároveň "společností lidí", k němuž jako partneři různým způsobem a se specifickou odpovědností přispívají jak ti, kteří přinášejí kapitál potřebný pro jeho činnost, tak i ti, kteří se na ní spolupodílejí svou prací. K dosažení těchto cílů je zapotřebí *velkého společného nasazení dělníků*, jehož cílem je osvobození a všestranná podpora člověka.

Ve světle "nových věcí" dneška znovu vykládáme *vztah mezi soukromým vlastnictvím a univerzálním určením statků*. Člověk se realizuje prostřednictvím svého rozumu a své svobody, přebírá přitom jako předmět a jako nástroj věci tohoto světa a přivlastňuje si je. V tomto lidském konání má své odůvodnění právo na iniciativu a právo na soukromé vlastnictví. Svou prací se člověk neangažuje jen pro sebe, nýbrž i *pro ostatní a s ostatními*: každý přispívá k práci a k blahu ostatních. Člověk pracuje, aby uspokojil potřeby své rodiny, společnosti, k němuž patří, národa a konečně celého lidstva.^[86] Kromě toho přispívá k práci jiných, kteří pracují v témže podniku, a v progresivně pokračujícím řetězu solidarity i k práci dodavatele, respektive ke spotřebě zákazníka. Vlastnictví výrobních prostředků v průmyslu i v zemědělství je oprávněné, slouží-li práci přinášející užitek. Naproti tomu je neoprávněné, není-li zhodnocováno nebo brání-li v práci ostatních s cílem dosáhnout zisku, který neplyne z celkového zvyšování objemu práce a společenského bohatství, nýbrž z jeho potlačování, z

nepřípustného vykořisťování, ze spekulací a z rozbíjení solidarity ve světě práce.^[87] Takové vlastnictví nemá žádné oprávnění a je zneužíváním Boha a člověka.

Povinnost dobývat svůj chléb v potu tváře znamená zároveň právo. Společnost, v níž je toto právo soustavně upíráno, v níž hospodářsko-politická opatření neumožňují dělníkům dosáhnout uspokojivého stavu zaměstnanosti, nemůže dojít mravního oprávnění ani spravedlivého sociálního míru.^[88] Tak jako se osoba plně realizuje ve svobodném sebeobětování, nalézá vlastnictví své mravní oprávnění v tom, že za náležitých okolností a v náležité době vytváří pracovní příležitosti a záruky lidského růstu pro všechny.

V. kapitola

Stát a kultura

44. Lev XIII. velmi dobře věděl, že je zapotřebí zdravé *teorie státu*, aby bylo možno zaručit normální rozvoj duchovní a materiální aktivity, pro život člověka nezbytné.^[89] V jiné pasáži encykliky *Rerum novarum* proto předkládá uspořádání společnosti na základě zákonodárné, výkonné a soudní moci; to bylo v tehdejší době v učení církve novinkou.^[90] Toto uspořádání odráží realistický pohled na sociální povahu člověka, která vyžaduje odpovídající zákonodárství k ochraně svobody všech. Za tímto účelem je lépe, je-li každá moc vyrovnávána jinými úřady a oblastmi kompetence, které nepřekračují své zákonné hranice. Je to princip "právního státu", v němž vládne zákon, a nikoli lidská svévole.

Na rozdíl od tohoto pojetí zastává v moderní době totalitarismus marxisticko-leninského ražení názor, že někteří lidé se na základě hlubšího poznání zákonů vývoje společnosti, třídně podmíněného zvláštního postavení nebo kontaktu s vlastními zdroji kolektivního vědomí nemohou mýlit a mohou proto uplatňovat nárok na vykonávání absolutní moci. Kromě toho totalitarismus vzniká z popření pravdy v objektivním smyslu; neexistuje-li transcendentní pravda, které poslušen dospěje člověk ke své úplné identitě, pak neexistuje ani zásada, která by spolehlivě zaručovala spravedlivé vztahy mezi lidmi. Jejich třídní, skupinové a národní zájmy je nevyhnutelně uvádějí do vzájemného rozporu. Není-li uznávána transcendentní pravda, triumfuje síla moci a každý se snaží beze zbytku využívat prostředků, které má k dispozici, k prosazování svých zájmů a názorů bez ohledu na práva ostatních. Člověk je pak respektován pouze do té míry, že ho lze využít jako nástroje pro egoistický cíl. Kořeny moderního totalitarismu tkví tedy v popírání transcendentní důstojnosti člověka, který je viditelným obrazem neviditelného Boha. Právě proto je na základě své povahy subjektem práva, které nesmí porušit jednatel, skupina, třída, národ ani stát. Nesmí to učinit ani společenská většina tím, že vystupuje proti menšině, utlačuje ji, vykořisťuje nebo se jí snaží zničit.^[91]

45. Kultura a praxe totalitarismu s sebou nesou také popírání církve. Stát nebo strana, která věří, že dokáže v dějinách uskutečňovat absolutní dobro, a která sama sebe nadřazuje všem hodnotám, nemůže připustit, aby bylo uznáno *objektivní kritérium dobra a zla*, lišící se od vůle vládnoucích kruhů. Toto kritérium by totiž za určitých okolností mohlo sloužit ke

kritickému posuzování jejich jednání. To vysvětluje, proč se totalitarismus snaží církve zničit nebo si ji alespoň podrobit tím, že z ní učiní nástroj svého ideologického aparátu.^[92] Totalitní stát má stále ještě tendenci pohltnout národ, společnost, rodinu, náboženská společenství a samotného člověka. Obranou svých svobod hájí církev zároveň svobodu člověka, který musí být poslušen Boha více než člověka (srov. Sk 5,29), svobodu rodiny, nejrůznějších společenských organizací a národů, kteří všichni mají svou vlastní samostatnost a svrchovanost.

46. Církev si váží systému demokracie, protože zajišťuje účast občanů na politickém rozhodování, zaručuje ovládaným možnost volit a kontrolovat své vlády a v případě nutnosti je pokojnou cestou vyměnit.^[93] Nemůže proto schvalovat vytváření úzkých vůdčích skupin, které si uzurpují moc na základě svých zvláštních zájmů nebo ideologických záměrů.

Pravá demokracie je možná pouze v právním státě a na základě správného pojetí člověka. Vyžaduje vytvoření nezbytných předpokladů pro podporu jednotlivců výchovou a vzděláváním ve jménu pravých ideálů a rovněž pro podporu "subjektivity" společnosti vytvářením struktur účasti a spoluodpovědnosti. Dnes se projevuje sklon k tvrzení, že agnosticismus a skeptický relativismus jsou filozofií a základním postojem, jež odpovídají demokratickým politickým formám, a že všichni, kteří jsou přesvědčeni, že znají pravdu a trvají na ní, nejsou z demokratického hlediska důvěryhodní, protože neakceptují, že pravda je určována většinou, případně že kolísá podle rozdílné politické rovnováhy. V této souvislosti je třeba říci, že neexistuje-li žádná konečná pravda, která řídí politické jednání a dává mu orientaci, lze ideje a přesvědčení snadno zneužít pro mocenské účely. Jak dokazuje historie, demokracie bez hodnot se snadno mění v otevřenou nebo skrytou totalitu.

Církev nezavírá oči ani před nebezpečím fanatismu nebo fundamentalismu těch, kteří se domnívají, že ve jménu pseudovědecké nebo pseudonáboženské ideologie mohou jiným lidem vnutit svou představu o tom, co je pravdivé a dobré. *Křesťanská pravda* taková není. Křesťanská víra, která není ideologií, nechce pestrou sociálně-politickou skutečnost vtěsňovat do přísného schématu. Uznává, že v historii se život člověka odehrává v rozdílných a ne vždy dokonalých podmínkách. Proto patří k přístupu církve, která vždy potvrzuje transcendentní důstojnost lidské osoby, respektování svobody.^[94]

Svoboda však nabývá své plné hodnoty teprve přijetím pravdy. Ve světě bez pravdy ztrácí svoboda svůj základ a člověk je vystaven síle vášni a otevřených nebo skrytých podmíněností. Křesťan žije ve svobodě (srov. Jan 8,31-32) a slouží jí, když podle pravdy, kterou poznal, stále plní své poslání. V dialogu s ostatními lidmi věnuje pozornost každému projevu pravdy, s nímž se setká v životě a kultuře jednotlivců a národů; nepřestává však dosvědčovat všechno to, čemu ho naučila jeho víra a správné používání rozumu.^[95]

47. Po pádu komunistické totality a četných jiných totalitních režimů a režimů "národní bezpečnosti" prožíváme dnes převahu, byť ne nespornou, demokratického ideálu, spojeného s živým povědomím lidských práv a péčí o jejich dodržování. Právě proto však musejí národy, které nově formují své vnitřní uspořádání, poskytnout demokracii výslovným uznáním těchto práv věrohodný a pevný základ.^[96] Z nejdůležitějších práv je třeba uvést právo na život, k němuž patří významné právo růst po zplodění v matčině lůně, právo žít v úplné rodině a v

mravném prostředí, vhodném pro vývoj a rozvoj osobnosti, právo dovést svůj rozum a svobodu ke zralosti hledáním a nalézáním pravdy, právo podílet se na práci při využívání statků země a získávat z ní obživu pro sebe a své blízké, právo svobodně založit rodinu a plodit a vychovávat děti za odpovědného uplatňování vlastní sexuality. Zdrojem a syntézou těchto práv je v určitém smyslu náboženská svoboda, chápaná jako právo žít v pravdě vlastní víry a v souladu s transcendentní důstojností vlastní osoby.^[97]

Ani v zemích s demokratickými formami vlády nejsou tato práva vždy plně respektována. Nemáme zde na mysli pouze skandální jev umělého přerušování těhotenství, nýbrž i různé známky krize demokratických systémů, které, jak se zdá, ztrácejí schopnost rozhodovat se pro obecné blaho. Požadavky společnosti se v těchto zemích v současné době nehodnotí podle kritérií spravedlnosti a mravnosti, nýbrž spíše z hlediska volebního postoje nebo finanční síly skupin, které je podporují. Takovéto deformace politického chování vyvolávají časem nedůvěru a lhostejnost a pak i slábnutí politické účasti a pocitu pospolitosti mezi obyvatelstvem, které se cítí podvedeno a zklamáno. Z toho vyplývá rostoucí neschopnost začlenit jednotlivé zájmy do širokého pojetí obecného blaha. Toto pojetí není jen prostým součtem jednotlivých zájmů, znamená jejich zhodnocení a uspořádání na základě vyvážené hierarchie hodnot a konečně na základě jasného pochopení důstojnosti a práv lidské osoby.^[98]

Církev respektuje *oprávněnou samostatnost demokratického řádu*. Nepřísluší jí vyjadřovat se ve prospěch toho či onoho institucionálního nebo ústavodárného řešení. Jejím přispěním k tomuto řádu je pohled na důstojnost lidské osoby, která se v plné šíři projevuje v tajemství Slova, které se stalo člověkem.^[99]

48. Tyto všeobecné úvahy se odrážejí i v *úloze státu v hospodářské oblasti*. Hospodářství, zvláště pak tržní hospodářství, se nemůže odehrávat v institucionálním, právním a politickém vakuu. Naopak, předpokládá jistotu individuální svobody a vlastnictví, jakož i stabilní měnu a výkonné veřejné služby. Hlavním úkolem státu proto je zaručovat tuto jistotu tak, aby ten, kdo pracuje a vyrábí, mohl užívat plodů své práce a byl motivován k tomu, aby ji vykonával efektivně a řádně. Nedostatek jistoty provázený korupcí státních úřadů a šířením nečistých zdrojů obohacování a snadného zisku, dosaženého protiprávní nebo čistě spekulativní cestou, je jednou z hlavních překážek rozvoje a řádného stavu hospodářství.

Dalším úkolem státu je kontrolovat a řídit dodržování lidských práv v hospodářské oblasti. Prvořadou odpovědnost v této oblasti však nenese stát, nýbrž jednotlivé skupiny a sdružení, na něž se společnost dělí. Stát by nemohl přímo zajistit právo všech občanů na práci, aniž by organizoval veškerý hospodářský život a potlačoval svobodnou iniciativu jednotlivců. To však neznamená, že nemá v této oblasti vůbec žádnou pravomoc, jak tvrdí ti, kdo prosazují naprosté zrušení pravidel v hospodářské oblasti.

Naopak, stát má dokonce povinnost podporovat činnost podniků tím, že vytváří podmínky pro zajištění pracovních příležitostí. Musí tuto činnost podněcovat tam, kde se jeví jako nedostatečná, případně brát pod svou ochranu v krizových obdobích.

Stát má dále právo zasahovat, když monopoly brzdí rozvoj nebo mu brání. Kromě těchto úkolů koordinace a řízení rozvoje však může ve výjimečných případech převzít *zástupné*

funkce, jsou-li sociální skupiny nebo podnikatelské systémy příliš slabé nebo teprve vznikají, a nejsou proto dosud schopny plnit svou úlohu. Takové intervence, k nimž vedou naléhavé důvody obecného blaha, však musejí být časově co nejvíce omezeny, aby nezbavovaly uvedené skupiny a systémy trvale jejich vlastní pravomoci a aby nadměrně nezvětšovaly rozsah státních zásahů. To by škodilo jak hospodářské, tak občanské svobodě.

V posledních letech jsme byli svědky značného rozšíření těchto intervencí, což vedlo do určité míry k novému typu státu, k "sociálnímu státu". Tento vývoj probíhal v některých státech s cílem vhodně překonat četné nedostatky a uspokojit nejrůznější potřeby odstraněním forem bídy a vykořisťování, nedůstojných člověka. Vyskytlo se však nemálo různých výstřelků a případů zneužívání, které zvláště v poslední době vyvolaly ostrou kritiku sociálního státu, který byl označován za "zaopatřovací stát". Funkční poruchy a nedostatky v sociálním státě vycházejí z nesprávného pochopení úkolů státu. I v této oblasti musí platit *princip subsidiarity*. Nadřazená společnost nesmí zasahovat do vnitřního života podřízené společnosti tím, že by ji oloupila o její pravomoci. Má ji nanejvýš podporovat a pomáhat jí k tomu, aby sladila své jednání s jednáním ostatních společenských sil s ohledem na obecné blaho.^[100]

Sociální stát, který přímo zasahuje a olupuje společnost o její odpovědnost, způsobuje ztrátu lidské energie a přebujelost státních aparátů, které ovládá více byrokratická logika než snaha sloužit občanům; ruku v ruce s tím jde nesmírné zvyšování výdajů. Zdá se, že nouzi skutečně lépe zná a nakupené potřeby dokáže lépe uspokojovat ten, komu jsou nejbližší a kdo se stává bližním strádajících. Je třeba dodat, že často nevyžaduje určitý druh potřeb pouhou hmotnou podporu, nýbrž že je třeba vyslyšet hlubší lidskou bídu a požadavky. Pomysleme na situaci uprchlíků, přistěhovalců, starých nebo nemocných lidí a všech těch, kdo potřebují podporu a péči, jako je tomu v případě narkomanů. To všechno jsou lidé, kterým může účinně pomoci jen ten, kdo jim nabídne kromě potřebné léčby také upřímnou bratrskou pomoc.

49. V této oblasti církev, věrna přikázání Krista, svého zakladatele, odedávna přispívá svým dílem, aby poskytla potřebnému člověku materiální podporu, která ho neponíží a nedegraduje na pouhý objekt péče, nýbrž pomůže mu dostat se z této špatné situace tím, že podpoří jeho lidskou důstojnost. S velkou vděčností Bohu je nutno poukázat na to, že účinná láska k bližnímu v církvi nikdy nevyhasla a dnes mnohostranně a potěšitelně sílí. Zvláštní zmínku zasluhují v této souvislosti *dobrovolné služby*, které církev podporuje tím, že podněcuje všechny ke spolupráci a podporuje a povzbuzuje je v jejich iniciativách.

K překonání dnes rozšířeného individualistického způsobu myšlení je třeba *konkrétní snahy o solidaritu a lásku*, která začíná v rodině oporou, kterou si manželé poskytují navzájem, a pak vzájemnou péčí generací. Rodina se tak stává i pracovním a solidárním společenstvím. Stává se však, že rodina, je-li ochotna plně dostát svému poslání, zůstane bez nezbytné podpory státu, a proto nemá dostatek prostředků. Je nezbytně nutné podporovat nejen rodinnou, nýbrž i sociální politiku, jejímž hlavním cílem musí být rodina sama. Jí je nutno pomáhat poskytováním odpovídajících prostředků a účinných forem podpory při výchově dětí i při péči o staré občany, aby se zabránilo jejich vyčlenění z užšího rodinného kruhu, a tím znovu posílit vztahy mezi generacemi.^[101]

Kromě rodiny plní i jiné společenské meziskupiny významné úlohy a aktivizují specifické sítě solidarity. Tyto skupiny skutečně vyžívají v pravá společenství osob, ožívují společenské vztahy a brání odosobnění mas a jejich pádu do anonymity, což je v moderních společnostech bohužel častým jevem. Člověk žije v mnohotvárných mezilidských vztazích, z nichž vyrůstá "subjektivita společnosti". Jedinec je dnes často drcen mezi dvěma póly, státem a trhem. Mnohdy vzniká dojem, že člověk existuje pouze jako výrobce a spotřebitel zboží nebo jako objekt státní správy. Zapomíná se na to, že konečným cílem lidského soužití není trh ani stát, neboť sám člověk má jedinečnou hodnotu, jíž mají stát a trh sloužit. Člověk je především bytostí, která hledá pravdu, snaží se podle ní žít a odhalovat její tajemství v trvalém dialogu, který zahrnuje i minulé a budoucí generace.^[102]

50. Toto otevřené hledání pravdy charakterizuje *kulturu* národa. Mladá generace vždy přehodnocuje dědictví předávaných a přejímaných hodnot. Přehodnocovat neznamená nutně ničit nebo předem odmítat. Znamená to především tyto hodnoty ověřovat ve vlastním životě a tímto existenčním ověřením si je životněji, aktuálněji a osobněji osvojit. Přitom je nutno rozlišovat mezi tím, co tradičně platí, a mezi nepravdami, omyly a zastaralými formami, které lze nahradit jinými, současnějšími.

V této souvislosti je třeba připomenout, že se do *kultury* národů zapojuje i *evangelizace*, která ji podporuje na její cestě k pravdě a pomáhá jí v její snaze o tříbení a obohacování.^[103] Pokud se však kultura uzavírá sama v sobě a snaží se zvětšovat zastaralé životní formy, odmítá-li jakoukoliv komunikaci a jakýkoliv spor o pravdě o člověku, je neplodná a upadá.

51. Veškeré lidské konání se odehrává v kultuře a obojí na sebe vzájemně působí. K přiměřenému formování této kultury je třeba zapojení celého člověka, který v ní rozvíjí své tvůrčí schopnosti, svou inteligenci, své vědomosti o světě a o člověku. Kromě toho do ní vnáší svou schopnost sebeovládání, osobní oběti, solidarity a ochoty podporovat obecné blaho. Proto se první a nejdůležitější práce uskutečňuje v srdci člověka. Způsob, jakým se člověk stará o budování své budoucnosti, závisí na tom, jak pojímá sám sebe a svůj cíl. V této rovině spočívá *specifický a rozhodující přínos církve k pravé kultuře*. Církev podporuje kvalitu lidských postojů, které dávají přednost kultuře míru před modely, které ponižují člověka v lidské mase, podceňují úlohu jeho iniciativy a jeho svobody a jeho velikost spatřují pouze v konfliktech a válkách. Církev koná tuto službu tím, že *hlásá pravdu o stvoření světa*, který Bůh dal do rukou člověka, aby ho svou prací zúrodňoval a zdokonaloval, a *pravdu o vykoupení*, kterým Syn Boží spasil všechny lidi a zároveň je spojil tím, že je učinil odpovědnými za sebe navzájem. Písmo svaté k nám neustále hovoří o účinné pomoci bližnímu a konfrontuje nás se spoluodpovědností, která má obsáhnout všechny lidi.

Tento požadavek se nezastavuje na prahu vlastní rodiny ani národa nebo státu. Zahrnuje celé lidstvo, takže žádný člověk nemůže být neúčastným nebo lhostejným k osudu jiného člena lidské rodiny. Nikdo nemůže tvrdit, že není odpovědný za osud svého bratra (srov. Gn 4,9; Lk 10, 20-37; Mt 25, 31-46). Právě pozorná a laskavá péče o bližního v nouzi, dnes usnadněná i novými komunikačními prostředky, které lidi vzájemně přiblížily, je zvláště důležitá při hledání jiných možností řešení mezinárodních konfliktů, než je válka. Dá se snadno tvrdit, že strašlivé násilí a prostředky ničení, k nimž mají přístup i střední a malé mocnosti, a stále

těsnější vzájemné vztahy mezi národy celé země ztěžují nebo prakticky znemožňují omezení účinků konfliktu.

52. Papež Benedikt XV. a jeho nástupci jasně rozpoznali toto nebezpečí.^[104] Já sám jsem u příležitosti nedávné dramatické války v Perském zálivu opakoval výzvu: "Nikdy více válku!!!" Ne, nikdy více válku, která ničí životy nevinných, učí zabíjet a ničí i životy těch, kteří zabíjejí, nikdy více válku, která zanechává trvalou stopu hněvu a nenávisti a ztěžuje spravedlivé řešení problémů, které ji vyvolaly! Jako v jednotlivých státech konečně nadešel čas, kdy na místo osobní msty a odplaty nastoupila vláda zákona, je nyní naléhavě nutné, aby se podobný pokrok uskutečnil i v mezinárodním společenství národů. Nesmíme nikdy zapomínat, že válka má vždy reálné a závažné příčiny: utrpěné bezprávi, maření oprávněných snah, bídu a vykořisťování zoufalých mas lidí, kteří nevidí reálnou možnost zlepšení své situace pokojnou cestou.

Proto jiné jméno míru zní *rozvoj*.^[105] Stejně jako existuje společná odpovědnost za zabránění válce, existuje i společná odpovědnost za podporování rozvoje. Stejně jako je na národní úrovni možné a nutné budovat sociální hospodářství, které orientuje fungování trhu na obecné blaho, tak je nutno přijmout vhodná opatření i na mezinárodní úrovni. *Je tedy zapotřebí velkého úsilí o vzájemné porozumění, o vzájemné poznání a o zvýšení citlivosti svědomí.* To je ona vytoužená kultura, díky níž roste důvěra v lidskou výkonnost chudého, a tím i v jeho schopnost zlepšit svou situaci prací, popř. přispět k hospodářské prosperitě. K tomu je však chudému – ať jednotlivci nebo národu – třeba nabídnout skutečně přijatelné podmínky. Vytvořit takové podmínky je úkolem *celosvětové spolupráce pro rozvoj*. Znamená to rovněž zřít se pozic zaručujících zisk a moc, jimiž hospodářství průmyslových států disponuje k vlastnímu prospěchu.^[106]

Může to s sebou nést zásadní změny zavedeného životního stylu, aby se zabránilo plýtvání přírodními a lidskými zdroji a aby bylo všem národům a lidem země umožněno v dostatečné míře se na nich podílet. S tím se ovšem musí pojít i využívání nových materiálních a duchovních statků jako plodů práce a kultury dnešních okrajových národů, aby se tak dospělo ke globálnímu obohacení rodiny národů.

VI. kapitola

Člověk je cesta církve

53. Ohledně bídy proletariátu Lev XIII. řekl: "S důvěrou a s plnou oprávněností přistupujeme k projednávání tohoto předmětu ... Kdybychom mlčeli, nutně by to vyvolávalo dojem, že jsme zanedbali svou povinnost."^[107] Církev v uplynulých sto letech opakovaně vyjadřovala své stanovisko, když zblízka sledovala vývoj sociální otázky. Nečinila to jistě proto, aby získala nazpět minulá privilegia, nebo aby vnucovala jiným své názory. Jejím jediným cílem byla *péče o člověka a odpovědnost za tohoto člověka, kterého jí svěřil Kristus*, a který je, jak zdůraznil 2. vatikánský koncil, jediným tvorem na zemi, kterého Bůh stvořil kvůli němu samému, to je, aby měl podíl na věčné spáse. Nejde o "abstraktního" člověka, nýbrž o člověka skutečného, "konkrétního" a "historického". *Jde o jednoho každého člověka*, neboť každý je

zahrnut do tajemství vykoupení, s každým je Kristus tímto tajemstvím navěky spojen.^[108] Z toho plyne, že církev nesmí člověka opustit a že "*tento člověk je jakoby první cestou, kterou musí církev kráčet při plnění svého úkolu ... cestou, kterou vytýčil sám Kristus a která neměnně vede tajemstvím vtělení a vykoupení*"^[109].

Toto je jediná zásada, kterou se řídí sociální nauka církve. Jestliže církev tuto zásadu, především od data, které si dnes připomínáme, systematicky vykládala, pak proto, že horizont celého bohatství církevní nauky představuje člověk ve své konkrétní realitě, jako hříšník i jako spravedlivý.

54. Dnešní sociální nauka se zaměřuje zvláště *na člověka*, který je vřazen do stavby moderní společnosti spleťtým předivem vztahů. Společenské vědy a filozofie slouží k výkladu *ústředního postavení člověka ve společnosti*; díky nim je člověk schopen lépe chápat sebe sama jako "sociální bytost". Avšak pouze víra mu plně odhaluje jeho pravou identitu. Z této identity vychází sociální nauka církve. Jejím cílem je za přispění věd a filozofie pomáhat člověku na jeho cestě ke spáse.

Encykliku *Rerum novarum* lze považovat za významný příspěvek k rozboru společenské a hospodářské situace končícího 19. století. Její zvláštní hodnota však spočívá v tom, že je dokumentem magisteria, který se spolu s mnoha dalšími dokumenty tohoto druhu začleňuje do evangelizačního úkolu církve. Z toho plyne, že *sociální nauka* má význam *nástroje zvěstování víry*. Jako taková zvěstuje každému člověku Boha a mysterium spásy v Kristu a odhaluje tak člověku člověka samého. Pouze a výhradně v tomto světle se zabývá jinými otázkami: lidskými právy jednotlivce, zvláště "proletariátu", rodinou a výchovou, úkoly státu, národním a mezinárodním uspořádáním, hospodářským životem, kulturou, válkou a mírem, respektováním života od okamžiku početí až do smrti.

55. Církev přijímá "smysl člověka" z Božího zjevení. "K poznání člověka – pravého, celého člověka – je třeba poznat Boha," řekl Pavel VI. a citoval hned poté svatou Kateřinu Sienskou, která v modlitbě vyslovila tutéž myšlenku: "V tvé povaze, věčný Bože, poznám svou vlastní povahu."^[110]

Proto je křesťanská antropologie ve skutečnosti kapitolou teologie a sociální nauka církve, která se ujímá člověka a stará se o něho a o jeho chování ve světě, patří z téhož důvodu "do oblasti teologie, zvláště teologie morální"^[111]. Ukazuje se, že teologická dimenze je neodmyslitelná jak pro výklad, tak i pro řešení dnešních problémů lidského soužití. Platí to, abychom to vyjádřili se vši zřetelností, jak o "ateistickém" řešení, které olupuje člověka o jeho základní, totiž duchovní stavební kameny, tak i o permissivních a konzumistických řešeních, která se pod různými záminkami snaží přesvědčit člověka o jeho nezávislosti na veškerých zákonech a na Bohu tím, že ho uzavírají do egoismu, škodlivého pro něho samého i pro ostatní.

Když církev zvěstuje *člověku* Boží spásu, nabízí mu prostřednictvím svátostí život věčný; když dává jeho životu orientaci příkázáním lásky k Bohu a lásky k bližnímu, přispívá k obohacení důstojnosti člověka. Tak jako se nikdy nemůže vzdát svého náboženského a transcendentního poslání pro člověka, je si církev vědoma, že její působení i dnes naráží na

obtíže a překážky. Proto se s novými silami a novými metodami pouští do evangelizace, která podporuje rozvoj celého člověka. I na začátku třetího tisíciletí zůstává "znamení a záštitou transcendence lidské osoby"^[112], tak jako se o to snažila od počátku své existence na společné cestě s člověkem celými dějinami. Encyklika *Rerum novarum* je toho výmluvným důkazem.

56. V den stého výročí této encykliky bych chtěl poděkovat všem, kdo se zasloužili o studium, prohlubování a šíření křesťanské sociální nauky. Při tom je nezbytná spolupráce místních církví, a mým přáním je, aby toto jubileum bylo novým podnětem ke studiu, šíření a uplatňování této nauky v nejrůznějších oborech.

Zvláště si přeji, aby vešla ve známost a uplatňovala se v zemích, kde se po pádu reálného socialismu projevuje vážná dezorientace při práci na obnově. Hrozí nebezpečí, že západní země budou v tomto ztroskotání jednostranně spatřovat vítězství svého hospodářského systému a nebudou dbát o uskutečňování potřebných korektur svých systémů. Země třetího světa se nalézají více než kdy dříve v dramatické situaci zaostalosti, která je každým dnem vážnější.

Poté, co Lev XIII. vyložil zásady a směrnice pro řešení dělnické otázky, napsal v závěru encykliky rozhodující větu: "Ať se každý ujme svého úkolu, a to co nejrychleji, aby se ohromné zlo, které se už zahnízdilo, nestalo nenapravitelným tím, že se léčení odkládá." A dále dodal: "Pokud jde o církev, nikdy a nikterak nezanedbá své povinnosti ani v této věci."^[113]

57. Církev nesmí pohlížet na sociální poselství evangelia jako na teorii, nýbrž především jako na základ a motivaci jednání. Pod vlivem tohoto poselství rozdali někteří křesťané svůj majetek chudým a vydali tak svědectví, že navzdory rozdílnému sociálnímu původu je možné mírové a solidární soužití. Čerpajíce sílu z evangelia, obdělávali mniši po staletí půdu, řádoví bratři a sestry zakládali nemocnice a útulky pro chudé, bratrstva, muži a ženy ze všech vrstev se starali o potřebné a okrajové skupiny společnosti. Byli přesvědčeni, že Kristova slova: "Cokoliv jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratří, mně jste učinili" (Mt 25, 40), nesmějí zůstat zbožným přáním, nýbrž se musejí stát konkrétním životním závazkem.

Církev si dnes více než kdy jindy uvědomuje, že její sociální poselství nalezne věrohodnost a autoritu spíše *ve svědectví činů* než v jeho vnitřní důslednosti a logice. I z toho vědomí pramení její prvořadé nasazení pro chudé, které nikdy nevyklučuje ani nediskriminuje jiné skupiny. Jde o nasazení, které se netýká pouze materiální chudoby, protože, jak známo, zvláště v moderní společnosti se setkáváme s četnými formami ne pouze hospodářské, nýbrž i kulturní a náboženské chudoby. Svou láskou k chudým, která je rozhodující a patří k jejím pevným tradicím, se církev obrací ke světu, v němž navzdory technickému a hospodářskému pokroku hrozí nebezpečí, že chudoba nabude gigantických forem. V západních zemích máme rozmanitou chudobu okrajových skupin, starých a nemocných, obětí konzumismu, a kromě toho ještě bídu četných emigrantů. V rozvojových zemích se na obzoru rýsují dramatické krize, nebudou-li včas přijata mezinárodně navzájem koordinovaná opatření.

58. Lásku k člověku a především k chudému člověku, v němž církev vidí Krista, nabývá své konkrétní podoby v *podporování spravedlnosti*. Nikdy ji nebude možno plně uskutečnit,

budou-li lidé v potřebném člověku, který prosí o pomoc pro svůj život, spatřovat nevídaného dotěravce nebo břemeno, a ne příležitost k dobrému, možnost získat větší bohatství. Teprve toto vědomí jim dodá odvahu postavit se riziku a změně, které v sobě skrývá každá věrohodná snaha pomoci jinému člověku. Nejde pouze o to, dávat z přebytku, nýbrž otevřít celým národům přístup do sféry hospodářského a lidského rozvoje, z níž jsou vyčleněny nebo vyloučeny. K tomu nestačí dávat z přebytku, který náš svět hojně produkuje. Je k tomu zapotřebí především změny způsobu života, modelů výroby a spotřeby a zkonstatovaných mocenských struktur, jež dnes ovládají společnost. Nejde o to, ničit nástroje společenského řádu, které se osvědčily, nýbrž orientovat je na správně chápané obecné blaho celého lidstva. Dnes stojíme před takzvaným "celosvětovým hospodářstvím" – jevem, který jistě nelze zavrhnout, neboť obsahuje mimořádné možnosti ke zvýšení prosperity. Stále důraznější je však požadavek, aby této vzrůstající internacionalizaci hospodářství odpovídaly účinné mezinárodní kontrolní a řídicí orgány, které by orientovaly hospodářství na obecné blaho. Toho není jednotlivý stát, byť by byl nejmocnější na světě, sám schopen. Aby se dospělo k takovému výsledku, musí zavládnout shoda mezi velkými zeměmi a v mezinárodních orgánech musejí být spravedlivě zastoupeny zájmy velké lidské rodiny. Je také nutno, aby se při posuzování důsledků jejich rozhodnutí vždy přihlíželo k těm národům a zemím, které na mezinárodním trhu nemají přílišnou váhu, nýbrž v kterých se nahromadila nejkrutější a největší bída a které potřebují větší rozvojovou pomoc. V této oblasti toho ještě bezesporu zbývá mnoho vykonat.

59. Aby tedy bylo učiněno spravedlnosti zadost a aby byly snahy lidí o její dosažení úspěšné, je zapotřebí *darů milosti*, který pochází od Boha. Jejím působením se v součinnosti se svobodou člověka uskutečňuje ona tajemná přítomnost Boha v historii, která je Prozřetelností.

Novou zkušenost prožitou v následování Krista je třeba ostatním lidem sdělit v konkrétnosti jejich obtíží, sporů, úkolů a problémů, aby byly osvíceny světlem víry a zlidštěny. Tato víra totiž pomáhá nejen nalézt řešení, nýbrž rovněž umožňuje lidsky prožívat situace utrpení tak, aby se v nich člověk neztratil a nezapomněl na svou důstojnost a na své poslání.

Sociální nauka kromě toho obsahuje důležitou interdisciplinární dimenzi. S cílem lépe uplatnit v různých a stále se měnících sociálních, hospodářských a politických oblastech pravdu o člověku vstupuje tato nauka do dialogu s různými disciplínami, které se člověkem zabývají, sjednocuje jejich příspěvky a pomáhá jim otevřít se v širším horizontu službě člověku, poznanému a milovanému v plné šíři jeho poslání.

Kromě interdisciplinární dimenze je pak nutno zmínit se o praktické a v určitém smyslu experimentální dimenzi této nauky. Ta je založena na střetávání křesťanského života a svědomí se situacemi tohoto světa a projevuje se úsilím, které vyvíjejí jednotlivci, rodiny, kulturní a veřejní činitelé, politici a státníci, aby dali křesťanskému životu podobu a uplatnění v dějinách.

60. Když Lev XIII. vyhlašoval zásady řešení dělnické otázky, napsal: "Tato nesmírně důležitá otázka vyžaduje také práci a úsilí i jiných činitelů."^[114] Byl přesvědčen o tom, že obtížné problémy vyvolané průmyslovou společností lze řešit jen spoluprací všech sil. Toto

konstatování se stalo trvalou součástí sociální nauky církve. To mimo jiné vysvětluje, proč Jan XXIII. věnoval svou encykliku o míru také "všem lidem dobré vůle".

Papež Lev XIII. ovšem s bolestí konstatoval, že ideologie tehdejší doby, zvláště liberalismu a marxismu, tuto spolupráci odmítaly. Od té doby se mnohé změnilo, zvláště v posledních letech. Dnešní svět je si více vědom toho, že řešení vážných národních a mezinárodních problémů není jen otázkou hospodářství nebo právního či společenského řádu, nýbrž že vyžaduje jasné eticko-náboženské hodnoty, jakož i změnu smýšlení, chování a struktur. Církev se cítí zvláště povinována tento příspěvek poskytnout, a jak jsem již napsal v encyklice *Sollicitudo rei socialis*, lze oprávněně doufat, že k tomu, aby sociální otázka získala nezbytný mravní základ, může přispět i velká skupina lidí, kteří se nehlásí k žádnému náboženství.^[115] V témže dokumentu jsem rovněž vyzval křesťanské církve a všechna velká světová náboženství, aby poskytly jednomyslné svědectví o společném přesvědčení o důstojnosti člověka, který byl stvořen Bohem.^[116] Jsem totiž přesvědčen, že náboženství případně dnes i zítra prvořadá úloha při zachování míru a při budování společnosti důstojné člověka.

Na druhé straně se ochota k dialogu a ke spolupráci týká všech lidí dobré vůle, zvláště pak těch osob a skupin, které mají na národní i na mezinárodní úrovni zvláštní odpovědnost v politické, hospodářské i sociální oblasti.

61. "Téměř otrocká poroba" na počátku průmyslové společnosti přinutila mého předchůdce ujmout se slova na obranu člověka. Tomuto závazku zůstala církev v následujících sto letech věrna. Zasáhla do bouřlivé fáze třídního boje po první světové válce, aby člověka hájila před hospodářským vykořisťováním a před tyranii totalitních systémů. Učinila důstojnost člověka středem svého sociálního poselství po druhé světové válce, když trvala na univerzálním určení hmotných statků, na společenském řádu bez útlatku, založeném na duchu spolupráce a solidarity. Vždy zdůrazňovala, že člověk a společnost nepotřebují pouze hmotné statky, nýbrž i duchovní a náboženské hodnoty. Stále více si uvědomovala, že příliš mnoho lidí nežije v blahobytu západního světa, nýbrž v bídě rozvojových zemí, kde snášejí situaci, která je stále ještě "téměř otrockou porobou", a proto církev cítila a cítí povinnost upozorňovat na tuto skutečnost s veškerou jasností a otevřeností, přestože ví, že jejím výzvám nejsou vždy všichni příznivě nakloněni.

Sto let po zveřejnění encykliky *Rerum novarum* stojí církev opět před "novými věcmi" a před novými úkoly. Toto jubileum by proto mělo posílit všechny lidi dobré vůle a zvláště věřící v jejich úsilí.

62. Tato moje encyklika se ohlížela do minulosti, je však zaměřena především do budoucnosti. Stejně jako *Rerum novarum* stojí na prahu nového století a chce s Boží pomocí připravovat jeho příchod.

To skutečné a věčně "nové" pochází ve všech časech z nekonečné moci Boha, který říká: "Hle, všechno tvořím nové" (Zj 21,5). Tato slova se vztahují k závěru dějin, kdy Kristus "odevzdá království Bohu a Otcí ... a tak bude Bůh všechno ve všem" (1 Kor 15, 24. 28). Křesťan však ví, že to nové, co očekáváme ve vsí plnosti při návratu Pána, je přítomno již od

stvoření světa, přesněji od té doby, co se Bůh stal v Ježiši Kristu člověkem a s ním a skrze něj učinil člověka "novým stvořením" (2 Kor 5,17; Gal 6,5).

Závěrem této encykliky děkuji všemocnému Bohu, který své církvi daroval světlo a sílu provázet člověka na pozemské pouti k jeho věčnému určení. I v třetím tisíciletí bude církev věrně činit cestu člověka svou cestou s vědomím, že není na cestě sama, nýbrž s Kristem, svým Pánem. On učinil *cestu člověka svou cestou* a jde se všemi lidmi, i když si toho nejsou vědomi.

Maria, matka Vykupitelova, která zůstává po boku Krista na jeho cestě k člověku a s člověkem a která předchází církev na pouti víry, nechť svou mateřskou přímluvou provází lidstvo do třetího tisíciletí ve věrnosti tomu, který "je tentýž včera i dnes i na věky" (srov. Žid 13,8) – Ježíš Kristus, v jehož jménu všem ze srdce žehnám.

Dáno v Římě u Svatého Petra, 1. května – o památce svatého Josefa Dělníka – roku 1991, v třináctém roce mého pontifikátu.

Papež Jan Pavel II.

^[1] Lev XIII., enc. *Rerum novarum* (15. května 1891): Leonis XIII. PM. Acta, XI, Romae 1892, s. 97-144

^[2] Pius XI., enc. *Quadragesimo anno* (15. května 1931): AAS 23 (1931), s. 177-228; Pius XII., rozhlasové poselství z 1. června 1951: AAS 33 (1941), s. 195-205; Jan XXIII., enc. *Mater et Magistra* (15. května 1961): AAS 53 (1961), s. 401-464; Pavel VI., apoštolský list *Octogesima adveniens* (14. května 1971): AAS 63 (1971), s. 401-441

^[3] Srov. Pius XI., enc. *Quadragesimo anno*, 147: l.c.; s. 228

^[4] Srov. Jan Pavel II., enc. *Laborem exercens* (14. září 1981): AAS 73 (1981), s. 577-647; Jan Pavel II., enc. *Sollicitudo rei socialis* (30. prosince 1987): AAS 80 (1988), s. 513-586

^[5] Sv. Ireneus, *Adversus haereses*, I, 10,1 ; III, 4,1: PG 7, s. 549n, 855n.; S. Ch. 264, s. 154n.; 211, s. 44-46

^[6] Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 35: l.c., s. 132

^[7] Srov. např. Lev XIII., enc. *Arcanum divinae sapientiae* (10. února 1880): Leonis XIII. P.M. Acta, II, Romae 1882, s. 10-40; enc. *Diuturnum illud* (29. června 1881): Leonis XIII. P.M. Acta, II, Romae 1882, s. 169-297; enc. *Libertas praestantissimum* (20. června 1888): Leonis

XIII. P.M. Acta, VIII, Romae 1889, s. 212-246; enc. *Graves de communi* (18. ledna 1901): Leonis XIII. PM. Acta, XXI, Romae 1902, s. 3-20

^[8] Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 1: l.c., s. 97

^[9] Lev XIII., enc. *Rerum novarum*,: 1: l.c., s. 98

^[10] Srov. tamtéž, 15: l.c., s. 109 n

^[11] Srov. tamtéž, 16: (popis pracovních podmínek); 40 (popis protikřesťanských dělnických organizací): l.c., s. 110n; 136n

^[12] Tamtéž, 34; srov. též 20: l.c., s. 130; 114n

^[13] Tamtéž, 34: l.c., s. 130

^[14] Tamtéž, 27: l.c., s. 123

^[15] Enc. *Laborem exercens*, 1, 2, 6: l.c., s. 578-583; 589-592

^[16] Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 4-12: l.c., s. 99-107

^[17] Srov. tamtéž, 7: l.c., s. 102n

^[18] Srov. tamtéž, 6-8: l.c., s. 101-104

^[19] Srov. Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 37-39, 42: l.c., s. 134n; 137n

^[20] Tamtéž, 38: l.c., s. 135

^[21] Srov. tamtéž, 34-35: l.c., s. 128-129

^[22] Tamtéž, 33: l.c., s. 129

^[23] Tamtéž, 34: l.c., s. 129

^[24] Tamtéž, 34: l.c., s. 130n

^[25] Tamtéž, 34: l.c., s. 131

^[26] Srov. Všeobecná deklarace lidských práv z r. 1948

^[27] Srov. Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 27: l.c., s. 121-123

^[28] Srov. tamtéž, 32: l.c., s. 127

^[29] Tamtéž, 32: l.c., s. 126n

^[30] Srov. Všeobecná deklarace lidských práv 1948, Deklarace o odstranění všech forem netolerance a diskriminace z důvodů náboženství nebo přesvědčení

^[31] Srov. 2. vat. koncil, deklarace o náboženské svobodě *Dignitatis humanae*; Jan Pavel II., List státníkům světa (1. září 1980): AAS 72 (1980), s. 1252-1260; Poselství k Světovému dni míru r. 1988: AAS 80 (1988), s. 278-286

^[32] Srov. Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 3-9, 25-36: l.c., s. 99-105; 130n; 135

^[33] Tamtéž, 29: l.c., s. 125

^[34] Srov. Jan Pavel II., enc. *Sollicitudo rei socialis*, 38-40: l.c., s. 564-569; Jan XXIII., enc. *Mater et Magistra*: l.c., s. 407

^[35] Srov. Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 20-21: l.c., s. 114-116; Pius XI., enc. *Quadragesimo anno*, III: l.c., s. 208; Pavel VI., homilie na závěr Svatého roku (25. prosince 1975): AAS: 68 (1976), s. 145; Poselství k Světovému dni míru r. 1977: AAS: 68 (1976), s. 709

^[36] Jan Pavel II., enc. *Sollicitudo rei socialis*, 42: l.c., s. 572

^[37] Srov. Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 6, 9, 37, 42, 43: l.c., s. 101n; 104n; 130n; 186

^[38] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 2

^[39] Enc. *Rerum novarum*, 3. l.c., s. 99

^[40] Srov. Jan Pavel II., enc. *Sollicitudo rei socialis*. 15, 28: l.c., s. 530; 548n

^[41] Srov. Jan Pavel II., enc. *Laborem exercens*, 11-15: l.c., s. 602-618

^[42] Pius XI., enc. *Quadragesimo anno*, 114: l.c., s. 213

^[43] Srov. Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 26-29: l.c., s. 121-125

^[44] Srov. Jan Pavel II., enc. *Laborem exercens*, 20: l.c., s. 629-632; promluva k Mezinárodní organizaci práce (ILO) v Ženevě (15. června 1982): *Insegnamenti V/2* (1982), s. 2250-2266; Pavel VI., projev k téže organizaci (10. června 1969): AAS 61 (1969), s. 491-502

^[45] Srov. Jan Pavel II., enc. *Laborem exercens*, 8: l.c., s. 594-598

^[46] Srov. Pius XI., enc. *Quadragesimo anno*, 14: l.c., s. 178-181

^[47] Srov. apoštolský list *Arcanum divinae sapientiae* (10. února 1880): Leonis XIII. P.M. Acta, II, Romae 1882, s. 10-40; enc. *Diuturnum illud* (29. června 1881): Acta, II, Romae 1882, s. 269-287; enc. *Immortale Dei* (1. listopadu 1885): Leonis XIII. P.M. Acta, V, Romae 1886, s. 118-150; enc. *Sapientiae Christianae* (10. ledna 1890): Leonis XIII. P.M. Acta, X, Romae 1891, s. 10-41; enc. *Quod Apostolici muneris* (28. prosince 1878): Leonis XIII. P.M. Acta, I, Romae 1881, s. 170-183; enc. *Libertas praestantissimum*, l.c., s. 212-246

^[48] Srov. Lev XIII., enc. *Libertas praestantissimum* 10: l.c., s. 224-226

- [49] Srov. Jan Pavel II., Poselství k Světovému dni míru r. 1980: AAS 71 (1979), s. 1572-1580
- [50] Srov. Jan Pavel II., enc. *Sollicitudo rei socialis*, 20: l.c., s. 536n
- [51] Srov. Jan XXIII., enc. *Pacem in terris* (11. dubna 1963), III: AAS 55 (1963), s. 286-289
- [52] Srov. Všeobecná deklarace lidských práv r. 1948; Jan XXIII., enc. *Pacem in terris*, IV, l.c., s. 291-296; Závěrečný akt konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (CSCE), Helsinky 1975
- [53] Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio* (26. března 1967), 61-65: AAS 59 (1967), s. 287-289
- [54] Srov. Jan Pavel II., Poselství k Světovému dni míru r. 1980: l.c., s. 1572-1580
- [55] Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 36, 39
- [56] Srov. Jan Pavel II., posynodní apoštolský list *Christifideles laici* (30. prosince 1988), 32-44: AAS 81 (1981), 43 I -481
- [57] Srov. Jan Pavel II., enc. *Laborem exercens*, 20: l.c., s. 629-632
- [58] Srov. Kongregace pro nauku víry, instrukce o křesťanské svobodě a osvobození *Libertatis conscientia* (22. března 1986): AAS 79 (1987), s. 554-599
- [59] Srov. Jan Pavel II., projev v sídle rady CEAO u příležitosti 10. výročí Výzvy pro Sahel (Ouagadougou, Burkina Faso, 20. ledna 1990): AAS 82 (1990), s. 816-821
- [60] Srov. Jan XXIII., enc. *Pacem in terris*, III: l.c., s. 286-288
- [61] Srov. Jan Pavel II., enc. *Sollicitudo rei socialis*, 27-28: l.c., s. 547-550; Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 43-44: l.c., s. 278n
- [62] Srov. Jan Pavel II., enc. *Sollicitudo rei socialis*, 29-31: l.c., s. 550-556
- [63] Srov. Závěrečný akt z Helsink a Vídeňská dohoda; Lev XIII., enc. *Libertas praestantissimum*, 5: l.c., s. 215-217
- [64] Srov. Jan Pavel II., enc. *Redemptoris missio*, 7 (7. prosince 1990), 7: L'Osservatore Romano 23. ledna 1991
- [65] Srov. enc. *Rerum novarum*, 3-12: l.c., s. 99-107; 131-132
- [66] Tamtéž, 18, 19: l.c., s. 111-113n
- [67] Srov. Pius XI., enc. *Quadragesimo anno*, II: l.c. s. 191; Pius XII., rozhlasové poselství z 1. června 1941: l.c., s. 199; Jan XXIII., enc. *Mater et Magistra*: l.c., s. 428-429; Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 22-24: l.c., s. 268n
- [68] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 69, 71

- [69] Srov. projev k latinskoamerickým biskupům v Pueble (28. ledna 1979), III, 4: AAS 71 (1979), s. 199-201; enc. *Laborem exercens*, 14: l.c., s. 612-616; enc. *Sollicitudo rei socialis*, 42: 572-574
- [70] Srov. Jan Pavel II., enc. *Sollicitudo rei socialis*, 15: l.c., s. 528-531
- [71] Srov. Jan Pavel II., enc. *Laborem exercens*, 21: l.c., s. 632-634
- [72] Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 33-44: l.c., s. 273-278
- [73] Srov. Jan Pavel II., enc. *Laborem exercens*, 7: l.c., s. 592-594
- [74] Srov. Jan Pavel II., enc. *Laborem exercens*, 8: l.c., s. 594-598
- [75] Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 35; Pavel VI., enc. *Populorum progressio*, 19: l.c., s. 266n
- [76] Srov. Jan Pavel II., enc. *Sollicitudo rei socialis*, 34: l.c., s. 559; Poselství k Světovému dni míru r. 1990: AAS 82 (1990), s. 147-156
- [77] Srov. Jan Pavel II., posynodální apoštolská exhortace *Reconciliatio et paenitentia* (2. prosince 1984), 16: AAS 77 (1985), s. 213-217; Pius XI., enc. *Quadragesimo anno*, III: l.c., s. 219
- [78] Jan Pavel II., enc. *Sollicitudo rei socialis*, 25: l.c., s. 544
- [79] Srov. Jan Pavel II., enc. *Sollicitudo rei socialis*, 34: Lc., s. 599n
- [80] Srov. Jan Pavel II., enc. *Redemptor hominis*, 15 (4. března 1979): AAS 71 (1979), s. 286-289
- [81] Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 24
- [82] Srov. tamtéž, 41
- [83] Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 26
- [84] Tamtéž, 36; Pavel VI., apoštolský list *Octogesima adveniens*, 2-5: l.c., s. 402-405
- [85] Srov. Jan Pavel., enc. *Laborem exercens*, 15: l.c., s. 616-618
- [86] Srov. tamtéž, 10: l.c., s. 600-602
- [87] Srov. Jan Pavel II., enc. *Laborem exercens*, 14: l.c., s. 612-616
- [88] Srov. tamtéž, 18: l.c., s. 622-625
- [89] Srov. Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 32-33: l.c., s. 126-128
- [90] Srov. tamtéž, 27: l.c., s. 121n

- [91] Srov. Lev XIII., enc. *Libertas praestantissimum*, 10: l.c., s. 224-226
- [92] Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 76
- [93] Srov. tamtéž, 29; Pius XII., vánoční rozhlasové poselství z 24. prosince 1944: AAS 37 (1945), s. 10-20
- [94] Srov. 2. vat. koncil, deklarace o náboženské svobodě *Dignitatis humanae*
- [95] Srov. Jan Pavel II., enc. *Redemptoris missio*, 11: L'Osservatore Romano, 23.1.1991
- [96] Srov. tamtéž, 17: l.c., s. 1572-1580
- [97] Srov. Poselství k Světovému dni míru r. 1988: l.c., s. 1572-1580
- [98] Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 26
- [99] Srov. tamtéž, 22
- [100] Srov. Pius XI., enc. *Quadragesimo anno*, I: l.c., s. 184-186
- [101] Srov. Jan Pavel II., apoštolská adhortace *Familiaris consortio*, 45: AAS 74 (1982), s. 236n
- [102] Srov. Jan Pavel II., projev ve výkonné radě UNESCO (2. června 1980): AAS 72 (1980), s. 735-752
- [103] Srov. Jan Pavel II., enc. *Redemptoris missio*, 39, 52; L'Osservatore Romano, 23.1.1991
- [104] Srov. Benedikt XV., adhortace *Ubi primum* (8. září 1914): AAS 6 (1914), s. 501n; Pius XI., rozhlasové poselství katolickým věřícím a celému světu (29. srpna 1938) AAS: 30 (1938), s. 309n; Pius XII., rozhlasové poselství celému světu (24. srpna 1939): AAS 31 (1939), s. 333-335; Jan XXIII., enc. *Pacem in terris*, III; Pavel VI., projev v OSN (4. října 1965): AAS 57 (1965), s. 877-885
- [105] Srov. Pavel VI., enc. *Populorum progressio*. 76-77: l.c., s. 294n
- [106] Srov. Jan Pavel II., apoštolská adhortace *Familiaris consortio*, 48: op. cit., s. 139n
- [107] Enc. *Rerum novarum*, 13: l.c., s. 207
- [108] Srov. Jan Pavel II., enc. *Redemptor hominis*, 13: l.c., s. 283
- [109] Tamtéž, 14: l.c., s. 284n
- [110] Pavel VI., homilie na závěrečném zasedání 2. vatikánského koncilu (7. prosince 1965): AAS 58 (1966), s. 58
- [111] Jan Pavel II., enc. *Sollicitudo rei socialis*, 41: l.c., s. 571

[\[112\]](#) 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 76; srov. Jan Pavel II., enc. *Redemptor hominis*, 13: l.c., s. 283

[\[113\]](#) Enc. *Rerum novarum*, 45: l.c., s. 143

[\[114\]](#) Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 13: l.c., s. 107

[\[115\]](#) Srov. enc. *Sollicitudo rei socialis*, 38: l.c., s. 564-566

[\[116\]](#) Srov. tamtéž, 47: l.c., s. 582